

พิพิธภัณฑ์ชุมชน: ประเด็นและข้อถกเถียง

ชีวลีทธิ์ บุณยเกียรติ

“Action without vision is only activity.
Vision without action becomes dream!”¹

Community-based museum หรือพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่ปฏิบัติการโดยชุมชน เป็นแนวคิดการทำงานที่โครงการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรได้เลือกมาใช้เป็นแนวทางในการทำงาน นอกจากนั้น “พิพิธภัณฑ์ชุมชน” ยังเป็นประเด็นการสนทนาและทำความเข้าใจว่า (1) การผลักดันให้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นของชุมชนสามารถดำเนินการได้ด้วยวิธีไหนได้บ้าง และ (2) มีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใดที่ชุมชนในฐานะเจ้าของวัฒนธรรมจะเข้ามามีบทบาทในการพิทักษ์รักษามรดกทางวัฒนธรรม และศึกษาสิ่งเหล่านั้นเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจถึงความเป็นมาและเป็นไปของสังคม

อย่างไรก็ตาม การสร้างวิสัยทัศน์และการทำงานที่เปิดให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการทำงานของพิพิธภัณฑ์ไม่ใช่เพียงเรื่องของการสร้างปรัชญาที่สวยหรู แต่ชุมชนจะต้องลงมือทำงานไปพร้อมกัน และการปฏิบัติการโดยชุมชนก็ต้องอาศัยเวลา เมื่อชุมชนและโครงการได้ร่วมงานกันไประยะเวลาหนึ่ง ผมพบว่าวิสัยทัศน์และแบบแผนการทำงานที่ได้จากการศึกษาแนวคิดและวิธีการทำงานของตะวันตกเพื่อสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนกลับแตกต่างจากสิ่งที่เกิดขึ้นจริงเมื่อโครงการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นลงมือปฏิบัติ

ด้วยเหตุนี้ ผมขอแบ่งการสนทนาออกเป็นสามช่วง ได้แก่ การย้อนกลับไปหา

¹ ผมไม่สามารถหาเอกสารหรือหนังสืออันเป็นที่มาของประโยคดังกล่าวได้ เพราะเป็นการเขียนจากความทรงจำที่ยังคงติดอยู่ในใจผม

① ความหมายของพิพิธภัณฑ์ชุมชน โดยจะกล่าวถึงที่มาของความคิด ภาพอุดมการณ์ และตัวอย่างรูปแบบการทำงานที่ส่งอิทธิพลต่อปฏิบัติการของโครงการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น จากนั้นเป็นการกล่าวถึงสภาพและเงื่อนไขของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในบ้านเราว่า ② รัฐบาลได้บ้างที่กำหนดให้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบางแห่งเป็นพิพิธภัณฑ์ชุมชนได้ หรือบางแห่ง เป็นเพียงปรัชญาลอยๆ ที่มองไม่เห็นส่วนของการปฏิบัติ และพิพิธภัณฑ์ใดบ้างที่ไม่ ③ ได้นิยามตนเองว่าเป็นพิพิธภัณฑ์ชุมชน แต่กลับทำหน้าที่ของพิพิธภัณฑ์ที่รวมเอาทั้ง อัตลักษณ์และพลวัตของชุมชนไว้เป็นส่วนหนึ่งของการทำงานพิพิธภัณฑ์ และในที่สุดท้าย เป็นการวิพากษ์แนวคิดพิพิธภัณฑ์ชุมชน ความเป็นจริง และภาพในจินตนาการ ④ ของผม หากว่าบ้านเราจะพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบางส่วนให้เป็นพิพิธภัณฑ์ชุมชน

คืนสู่รากทางความคิด

อะไรคือพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นและพิพิธภัณฑ์ชุมชน

047

ก่อนจะกล่าวถึงความคิดของพิพิธภัณฑ์ชุมชน ผมขอชวนให้ผู้อ่านตรวจสอบ ความหมายของพิพิธภัณฑ์ที่สะท้อนความเป็นชุมชนหรือความเป็นท้องถิ่นในบ้านเรา เพื่อจะนำไปสู่การอภิปรายในส่วนอื่น อันที่จริง ผมคิดว่า พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหรือ พิพิธภัณฑ์ชุมชนในบ้านเรายังไม่มีนิยามที่เข้าใจร่วมกันระหว่างคนทำงานพิพิธภัณฑ์ด้วยกันเองหรือกับสาธารณชนทั่วไป หรือนิยามที่มีอำนาจในการอธิบายได้อย่างแน่ชัด และครอบคลุมกับปรากฏการณ์พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นและพิพิธภัณฑ์ชุมชน

ศรีศักร วัลลิโภดม แสดงความเห็นในหนังสือเรื่อง "สังคมและวัฒนธรรมชุมชน คนยี่สาร" ว่า พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเท่าที่เป็นอยู่ในบ้านเรามีลักษณะสองประการคือ "(1) เป็นการจัดการโดยคนจากภายนอกที่มีความรู้เรื่องการจัดพิพิธภัณฑ์ คำว่า 'ท้องถิ่น' หมายถึง พื้นที่ ไม่ใช่คนรับผิดชอบ เช่น หน่วยราชการ ก็จะไปรวบรวมบรรดาโบราณวัตถุทั้งทางด้านโบราณคดีและชาติพันธุ์ภายในพื้นที่ของท้องถิ่นมาจัดแสดง ผู้จัดนอก จากจัดตั้งสิ่งของในการแสดงแล้ว ยังกำหนดเนื้อหาที่ตนได้ตีความจากบรรดาวัตถุเหล่า

นั้น โดยไม่เชื่อมโยงไปถึงสภาพและความเป็นไปของสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นแม้แต่ร้อยละน้อย (2) เป็นการดำเนินการโดยคนในท้องถิ่นเอง อย่างเช่นพิพิธภัณฑ์ที่เกิดขึ้นตามวัด อันเนื่องมาจากพระภิกษุรวบรวมสิ่งของไว้ แล้วอาศัยลูกศิษย์ลูกหาจัดสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ขึ้น นำสิ่งของที่สะสมไว้มาตั้งแสดง พิพิธภัณฑ์แบบนี้เป็นเพียงแต่นำวัตถุที่เก็บไว้มาตั้งแสดงเท่านั้น หาได้พยายามสื่อถึงเจ้าของ ความหมายและเนื้อหาของสังคมวัฒนธรรมแต่อย่างใดไม่ หลายๆ แห่งในชั้นแรก ก็ดูน่าสนใจ แต่ความเป็นภาพสถิติจึงทำให้ดูบ่อยๆ ก็เบื่อ และเมื่อไม่มีการเปลี่ยนแปลง ในไม่ช้าก็ปล่อยตามยถากรรม ซึ่งถ้าหากถูกปล่อยปละละเลยแล้วพิพิธภัณฑ์เหล่านั้นก็มีสภาพเป็นโกดังเก็บของไป”²

ในขณะที่เดียวกัน ศรีศักร วัลลิโภดมได้เสนอว่า พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นควรทำหน้าที่อธิบายความเป็นถิ่นที่ อันหมายถึงลักษณะทางภูมิประเทศหนึ่ง และ “การปรับตัวของคนในแต่ละชุมชนเข้ากับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น ตลอดจนการใช้พื้นที่สาธารณะร่วมกันนั้น ทำให้เกิดรูปแบบในการดำรงชีวิตและวิถีชีวิตที่เหมือนกัน รูปแบบดังกล่าวนี้คือสิ่งที่เรียกว่า ‘วัฒนธรรมท้องถิ่น’”³ และเนื้อหาดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้นั้นควรเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักวิชาการจากภายนอกและชาวบ้านในฐานะเจ้าของวัฒนธรรมในการทำความเข้าใจภาพของความเป็นท้องถิ่นนั้น

ตัวแบบการทำงานพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของศรีศักร วัลลิโภดม อาจสอดคล้องกับความว่า “พิพิธภัณฑ์มีชีวิต” ซึ่งเป็นศัพท์ที่นิยมพูดกันในวงการพิพิธภัณฑ์ เพราะชีวิตในพิพิธภัณฑ์สะท้อนได้จากเรื่องเล่าที่มาจากการวิจัยและการศึกษาอย่างเข้าใจและเข้าถึงความเป็นท้องถิ่นนั้น อย่างไรก็ตาม ความมีชีวิตของพิพิธภัณฑ์คงไม่ได้มีลักษณะดังเช่นนี้ที่นักวิชาการอาวุโสท่านนี้เสนอไว้แต่เพียงรูปแบบเดียว บริตตา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล ได้วิเคราะห์ความมีชีวิตของ “พิพิธภัณฑ์วัด” ไว้ที่น่าสนใจในอีกลักษณะหนึ่ง

พิพิธภัณฑ์วัดเกิดขึ้นในหลายบริบทที่แตกต่างกัน ทั้งเป็นสถานที่รวบรวมวัตถุศักดิ์สิทธิ์ วัตถุที่เป็นพุทธบูชา โบราณวัตถุและสิ่งของหายาก และวัตถุที่เป็นของกลุ่ม

² ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), *สังคมและวัฒนธรรมชุมชนคนยี่สาร* (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2545), หน้า 11.

³ เพิ่งอ้าง, หน้า 12.

ชาติพันธุ์และที่ใช้ในชีวิตประจำวัน⁴ ฉะนั้นแล้ว คุณค่าและความหมายของพิพิธภัณฑสถานตามการวิเคราะห์นั้น จึงพิจารณาวัฒนธรรมทางวัตถุและประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับที่มาของวัตถุนั้น โดยเฉพาะคุณค่าและความหมายของวัตถุที่สัมพันธ์กับคนหรืออาจเรียกได้ว่า พิพิธภัณฑสถานเป็นสิ่งแสดงโลกทัศน์ของชาวบ้านในการมองอดีต *

อย่างน้อยที่สุด ข้อวิเคราะห์ของนักวิชาการทั้งสองทำให้เรามั่นใจในระดับหนึ่งว่า พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นผูกโยงกับความเป็นท้องถิ่น ความเป็นถิ่นที่ พิพิธภัณฑสถานเหล่านั้นปรารถนาจะบอกเล่าตัวตนทางวัฒนธรรมของตนเองที่มากกว่าเรื่องเล่าของชาติหรือประวัติศาสตร์ชาติจากส่วนกลาง อย่างไรก็ตาม ผมกลับพบว่า พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นอีกจำนวนหนึ่งก็ “เล่น” เรื่องเล่าของท้องถิ่นอยู่ไม่น้อย แต่กลับมีที่ไปที่มาที่ต่างออกไป พิพิธภัณฑสถานเหล่านั้นเกิดขึ้นจากกฎหมายและนโยบายของรัฐ เช่น สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) กรุงเทพมหานคร องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น

ผมขอยกตัวอย่างโครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น กรุงเทพมหานคร หน่วยงานท้องถิ่นอย่างกรุงเทพมหานครมองการปะทะระหว่าง “คุณค่าความเป็นไทย” กับกระแสวัฒนธรรมตะวันตกและกระแสเทคโนโลยี ว่ากลายเป็นเหตุให้ “คนไทยขาดจุดยึดเหนี่ยวทางค่านิยมและเอกลักษณ์ของตนเอง พร้อมทั้งจะเปิดรับอารยธรรมใหม่ๆ... ขึ้นชมยินดีกับนวัตกรรมใหม่ตามแบบชาวต่างชาติ ทำให้คนไทยขาดสำนึกของความเป็นคนไทยขาดความภาคภูมิใจในค่านิยมไทย” กรุงเทพมหานครยังมองด้วยว่าสาเหตุหนึ่งของปัญหาการขาดสำนึกดังกล่าว มาจากการขาดแหล่งการเรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องสังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิตของท้องถิ่น และภูมิกำเนิดของตนเอง เปลี่ยน เช่นว่านี่ยังผลให้ “กระบวนการเรียนรู้ทางสังคมขาดความเชื่อมโยงจากฐานรากของสังคม ประชาชนเรียนรู้จากกระแสนิยม และความสนใจส่วนบุคคล ขาดกระบวนการกลั่นกรอง เพื่อปรับใช้ให้เหมาะสมสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิม”⁵

⁴ François Lagirade and Paritta Chalermpong Koanantakool (ed.), *Buddhist Legacies in Mainland Southeast Asia: Mentalities, Interpretations and Practices*, (Paris and Bangkok: Ecole française d'Extrême-Orient and Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre, 2006), pp. 155 – 164.

⁵ เอกสารรายละเอียดข้อกำหนด (TOR) การจ้างเหมาจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร กลุ่มที่ 1 (ระยะเวลาการดำเนินงาน เมษายน 2547 – ธันวาคม 2547), กรุงเทพมหานคร, ม.ป.ป. หน้า 1. ผมจะกล่าวถึงความเป็น “วิญญาณ” ของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นหรือพิพิธภัณฑสถานชุมชนในหัวข้อถัดไป.

เมื่อพิจารณาโครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นโดยกรุงเทพมหานคร พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นตามนิยามดังกล่าวพยายามเสนอตัวเองเป็น “บ้านหลอมทางวัฒนธรรม” ที่สามารถจะปรับเปลี่ยนค่านิยม และสร้างตัวแบบ “ค่านิยมไทย” อย่างที่ควรเป็น พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของหน่วยงานราชการอย่างกรุงเทพมหานคร จึงไม่ได้เกิดขึ้นจากความศรัทธาต่อกลุ่มวัตถุที่ผูกพันต่อประวัติศาสตร์ของชาวบ้านที่จัดตั้งเอกเช่นพิพิธภัณฑ์วัดหรือไม่ได้ผูกพันกับความสำนึกในกลุ่มชาติพันธุ์อย่างพิพิธภัณฑ์ที่นำเสนอเรื่องราวของกลุ่มชาติพันธุ์ แต่พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นโดยนโยบายรัฐมองตนเองเป็นเสมือนสถาบันการศึกษา การอนุรักษ์วัตถุหรือการสร้างคลังสะสมไม่ได้เป็นเป้าประสงค์อันดับต้น ทั้งนี้มิได้หมายความว่า กรุงเทพมหานครสร้างกรอบเกณฑ์ให้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของตนเองเป็นองค์กรที่สร้างและเผยแพร่ความรู้อย่างต่อเนื่อง เพราะการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกลายเป็นโครงการที่สะท้อนถึงปัญหาในความไม่เข้าใจถึงนัยของ “พิพิธภัณฑ์” และวิถุญาณของ “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น”

50

“พิพิธภัณฑ์เมือง” อีกจำนวนหนึ่งอยู่ในการดูแลขององค์การบริหารส่วนจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล และเทศบาลในระดับต่างๆ จากประสบการณ์การเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ในกลุ่มนี้ ผมคิดว่าพิพิธภัณฑ์เหล่านี้อาจเรียกเป็น “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” ได้เช่นกัน เพราะเรื่องราวที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์บอกเล่าความเป็นพื้นบ้านพื้นเมืองของพื้นที่ที่พิพิธภัณฑ์ตั้งอยู่ ไม่ว่าจะเป็นโฮงมูนมั่ง ที่ดูแลโดยเทศบาลนครขอนแก่น พิพิธภัณฑ์เมืองอุดรธานีที่ดูแลโดยเทศบาลนครอุดรธานี และพิพิธภัณฑ์เมืองหนองคายที่ดูแลโดยองค์การบริหารส่วนจังหวัดหนองคาย อย่างไรก็ตาม พิพิธภัณฑ์เมืองเหล่านี้เผชิญกับข้อจำกัดหลายประการในการดำเนินการ ทั้งความไม่พร้อมในเรื่องบุคลากร การขาดความรู้และทักษะที่จะผลักดันให้พิพิธภัณฑ์เป็นสถาบันทางสังคม นิทรรศการที่ปรากฏในพิพิธภัณฑ์จึงกลายเป็นปลายทางของการรวบรวมสะสม มากกว่าที่จะเป็นผลพลอยได้จากการทำกิจกรรมทางวัฒนธรรมกับชุมชนเพื่อสร้างความรู้ สำหรับประเด็นนี้ ผมจะกล่าวถึงอีกครั้งในส่วนถัดไปที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดและปฏิบัติการพิพิธภัณฑ์ชุมชน

เมื่อกล่าวถึงความเคลื่อนไหวของพิพิธภัณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับการหาความรู้และสร้างกิจกรรมที่สัมพันธ์กับชุมชนและท้องถิ่น ผมกลับนึกถึงพิพิธภัณฑ์อีกประเภทหนึ่ง

ที่ถือได้ว่าเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น นั่นคือ “พิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน” คำเรียกดังกล่าวดูจะมุ่งตรงไปยังเนื้อหาของพิพิธภัณฑ์ที่จะกล่าวถึงความเป็นพื้นบ้าน โดยส่วนหนึ่งสัมพันธ์กับวัตถุสิ่งของที่จัดเก็บอยู่ในพิพิธภัณฑ์ เช่น พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดท่าพุด จ.นครปฐม ซึ่งเป็นพิพิธภัณฑ์ที่ตั้งอยู่ในวัด อย่างไรก็ตาม เราพบว่าความเป็นพื้นบ้านอาจเป็นคำที่ไม่ผนวกเอาพื้นที่ทางกายภาพที่ชัดเจนเข้าไปในคำ ผมนึกถึงพิพิธภัณฑ์สองแห่งที่ใช้คำว่า “พื้นบ้าน” เข้ามามากับชื่อของพิพิธภัณฑ์ ได้แก่ พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจำทีวี บูรณเขตต์ และพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านหนองบัวโคก จ.บุรีรัมย์ แม้พิพิธภัณฑ์ทั้งสองแห่งจะเน้นกล่าวถึงวิถีชีวิตพื้นบ้านผ่านวัตถุที่สร้างขึ้นจากวัสดุในท้องถิ่นเป็นจำนวนมาก แต่ที่มาของวัตถุกลับมีลักษณะที่หลากหลาย จนยากที่จะกำหนดให้ชัดเจนว่าพิพิธภัณฑ์บอกเล่าความเป็นพื้นบ้านที่ใดที่หนึ่งเป็นการเฉพาะ เพราะการเก็บสะสมวัตถุมาจากการตระเวนไปตามที่ต่างๆ อย่างไรก็ตาม ผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์มักเอ่ยอย่างกว้างๆ ถึงที่ทางของเนื้อหาความเป็นพื้นบ้าน พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจำทีวีบอกเล่าความเป็นพื้นบ้านในภาคกลาง พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านหนองบัวโคกกล่าวถึงความเป็นพื้นบ้านในอีสาน

051

เท่าที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่านิยามของพิพิธภัณฑ์ประเภทที่บอกเล่าความเป็นท้องถิ่นมีลักษณะที่หลากหลายทั้งนิยาม นัย และความหมายของคำ ผมพบว่า คำว่า “local museum” ในภาษาอังกฤษซึ่งในภาษาไทย แปลว่า “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” และคำว่า “community-based museum” หรือ “พิพิธภัณฑ์ชุมชน” เราใช้คำทั้งสองคำสลับกันไปมาและเคียงคู่กัน และในบางกรณีกลับเป็นคู่ต่าง ตลอดเวลาของการดำเนินโครงการ ที่ว่ามีความเหมือนเพราะคำ “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” ดำรงสถานะของคำที่บอกถึง (1) ความเป็นสมบัติของชาติ อย่างพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติที่ว่ากันด้วยตัวบทกฎหมาย (2) หลายครั้งยังหมายถึงพิพิธภัณฑ์ที่ไม่ได้ตั้งอยู่ในศูนย์กลางในเมือง แต่กลับตั้งอยู่ในวัด บ้านส่วนบุคคล หรือตลาดร้านค้าที่ได้รับการฟื้นฟูขึ้นเพื่อเศรษฐกิจชุมชน และ (3) กรรมสิทธิ์ไม่ได้เป็นขององค์กรรัฐบาลกลาง แต่เป็นของชุมชน เอกชน ยกเว้นในกรณีของพิพิธภัณฑ์เมืองหรือพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น กรุงเทพมหานคร

ในประเด็นที่เป็นความขัดแย้งคือ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นและพิพิธภัณฑ์ชุมชนไม่ได้ดำรงสถานภาพเช่นเดียวกันเสมอไป เพราะ “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” สามารถเป็นเอกชนได้

แต่พิพิธภัณฑฑูมชน แม้จะมีสภาพเป็นพิพิธภัณฑฑูมที่ท้องถิ่นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่กรรมสิทธิ์ในพิพิธภัณฑฑูมต้องตกเป็นของชุมชนและไม่มีวันเป็นของเอกชน ด้วยเหตุนี้กระมัง เมื่อใดก็ตามที่พิพิธภัณฑฑูมที่พื้นบ้านหรือพิพิธภัณฑฑูมที่เอกชนที่สะสมวัตถุพื้นบ้านต้องการความช่วยเหลือจากรัฐ จึงกลายเป็นเรื่องยากไปโดยปริยาย เพราะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมักจะอ้างถึงข้อจำกัดในการใช้งบประมาณของพื้นที่ หรือส่วนรวมไปในการพัฒนาทรัพย์สินสมบัติส่วนบุคคล แม้ว่าองค์กรนั้นจะเอื้อประโยชน์ทางสังคมและการศึกษาให้กับคนในพื้นที่

คำ "พิพิธภัณฑฑูมท้องถิ่น" และ "พิพิธภัณฑฑูมชุมชน" ยังเผชิญกับความสับสนปนเปของชุดคำอีกหลายชุด ไม่ว่าจะเป็น "พิพิธภัณฑฑูมพื้นบ้าน" "พิพิธภัณฑฑูมเมือง" "ศูนย์วัฒนธรรม" "หอศิลปวัฒนธรรม" "ศูนย์อนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น" ผมคงไม่ได้พยายามที่สร้างนิยามแบบตายตัว เพราะพิพิธภัณฑฑูมท้องถิ่น หรือพิพิธภัณฑฑูมชุมชน ไม่ต่างจากสถาบันทางสังคมอื่นๆ ที่มีการนิยาม การช่วงชิงความหมาย และพลวัตของคำที่สัมพันธ์ไปตามเวลาและเงื่อนไขทางสังคม แต่ในขณะเดียวกัน ผมสนใจความเป็นไปของโลกพิพิธภัณฑฑูมที่กับชุมชนในภูมิภาคอื่นๆ เพราะหลายครั้ง เมื่อตนเองจะต้องมาปฏิบัติการในโครงการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑฑูม ก็ได้ฟังวรรณกรรมต่างประเทศที่บอกเล่าถึงแนวคิดและวิถีทางในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสองสิ่งนี้ ชุมชนและพิพิธภัณฑฑูม

ปฏิสัมพันธ์ของพิพิธภัณฑฑูมกับชุมชน

ความคิดเรื่องชุมชนและพิพิธภัณฑฑูมชุมชนนั้น ในทางหนึ่งคือการผลักดันให้พิพิธภัณฑฑูมเข้ามามีบทบาทต่อผู้คนที่รายล้อมพิพิธภัณฑฑูม ลองพิจารณาว่าวัตถุประสงค์การทำงานของพิพิธภัณฑฑูมต่างๆ ในฟิลาเดลเฟีย สหรัฐอเมริกา ในปี 1995 ที่พยายามจะสานให้พิพิธภัณฑฑูมและชุมชนเมืองอย่างฟิลาเดลเฟียได้ตระหนักถึงการทำงานร่วมกัน

กิจกรรมต่างๆ นำพิพิธภัณฑ์ออกไปสู่สังคมและบทบาทการศึกษาของตนเองที่สร้างไปพร้อมกับภาคีต่างๆ ในเมือง⁶ งานดังกล่าวได้พัฒนาเป็นโครงการ “พิพิธภัณฑ์และการริเริ่มงานกับชุมชน” (Museums and Community Initiative) ในช่วง 3 ปีถัดมา “การริเริ่มนี้อยู่บนฐานคิดของการสร้างบทบาทของพิพิธภัณฑ์กับชุมชน ซึ่งถือเป็นโอกาสอันดีในการกลับไปประเมินบทบาทของพิพิธภัณฑ์ ทั้งเป็นวาระของการตระหนักถึงความสำคัญของชุมชนมากยิ่งขึ้น และการสร้างคุณค่าใหม่ให้สัมพันธ์ภาพระหว่างพิพิธภัณฑ์กับชุมชนลงหลักปักฐานอย่างมั่นคง”⁷

แต่การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพิพิธภัณฑ์กับชุมชนไม่ได้มีลักษณะที่ริเริ่มจากพิพิธภัณฑ์เสมอไป ในบางกรณี กลับเป็นการเรียกร้องของชุมชนหรือเจ้าของวัฒนธรรมเอง Moira Simpson กล่าวถึงประเด็นนี้⁸ ว่า “ในช่วงสี่สิบปีที่ผ่านมา การแสดงออกทางวัฒนธรรมของชนพื้นถิ่นและชนกลุ่มน้อยเป็นไปอย่างกว้างขวาง ยังผลให้เกิดความตระหนักถึงความสำคัญของมรดกวัฒนธรรมและความปรารถนาที่แสดงออกอย่างเป็นอิสระและความเท่าเทียมกันในสิทธิพลเมือง”⁹ ข้อเรียกร้องดังกล่าวไม่ได้ส่งผลเพียงจำนวนของนโยบาย สมาคมของชนกลุ่มต่างๆ และพิพิธภัณฑ์ที่จัดแสดงเรื่องราวของความหลากหลายในอัตลักษณ์วัฒนธรรม ข้อถกเถียงถึงการมีพื้นที่การทำงานโดยคนที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรม ได้กลายเป็นประเด็น “เผด็จรอน” อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ พลพรรควัฒนธรรมคนดำ (Black Emergency Cultural Coalition) เกิดขึ้นในปี 1968 หลังจากการจัดตั้งเพียงไม่กี่เดือน พวกเขาได้รณรงค์เรียกร้องการมีส่วนร่วมในงานพิพิธภัณฑ์ของคนขาว ทั้งการคัดเลือกและจัดซื้อวัตถุ เจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานใน

⁶ American Association of Museum, “Museums in the Life of a City”, *Strategies for community partnerships*, (Washington D.C.: American Association of Museum, 1995).

⁷ Elizabeth Crooke, “Museums and Community”, *A Companion to Museum Studies*, Sharon MacDonald (ed.) (London: Blackwell Publishing, 2006), pp. 182.

⁸ Moira Simpson, “Cultural Reflections”, *Grasping the World: the idea of the Museum*. Donald Preziosi and Claire Farago (eds.). (Hants; Burlington: Ashgate Publishing Company, 2003), pp.628-636.

⁹ Ibid, pp. 628.

พิพิธภัณฑ์¹⁰

ตัวอย่างโครงการที่สร้างความสัมพันธ์ระหว่างพิพิธภัณฑ์กับชุมชนเช่นนี้เป็นการกระตุ้นให้เกิดความตระหนักในความหลากหลายของชุมชนที่พิพิธภัณฑ์จะต้องเข้าไปสัมพันธ์และบริการ และยังเป็นการเรียกร้องตัวตนและการยอมรับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่สาธารณะ ประเด็นนี้นำไปสู่การทำงานของพิพิธภัณฑ์กับชุมชนในอีกรูปแบบหนึ่งคือ การสร้างพิพิธภัณฑ์ที่บอกเล่าตัวตนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชน พิพิธภัณฑ์กลายเป็นสถาบันทางสังคม สถาบันที่เข้ามามีบทบาทในพัฒนาการและพลวัตของชุมชนด้วยแนวคิดของการทำงานเช่นนี้ โครงการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นพยายามเรียนรู้แนวคิดและวิธีการทำงานของพิพิธภัณฑ์กับชุมชนที่เกิดขึ้นในสถานที่อื่นๆ และนำแนวคิดและวิธีการเหล่านั้นมาประยุกต์ใช้

อันที่จริงการกล่าวว่าพิพิธภัณฑ์ในบ้านเราที่ตั้งกันมานานแล้วไม่มีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนก็อาจไม่ถูกต้องเสียทั้งหมด อย่างกรณีพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ถือเป็นสภาวะรูปธรรมที่ชุมชนคนในชาติใช้ในการอ้างอิงและเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นมาของคนในชาติ รวมไปถึงการทำหน้าที่เป็นอนุสรณ์สถาน¹¹ พิพิธภัณฑ์ได้ต่อยอดความเป็นชาติ อัตลักษณ์ร่วม จนกลายเป็นแหล่งสร้างความรู้สึกถึงสมาชิกภาพต่อชุมชนคนในชาติ แต่ความสัมพันธ์ระหว่างพิพิธภัณฑ์กับชุมชนในที่นี้คือ การทำให้สาธารณชนตระหนักถึงความหลากหลายของชุมชนในสังคม ฉะนั้น เรื่องเล่าในพิพิธภัณฑ์คือ การโยกย้ายจากปากฝั่งของมหากาพย์อย่างประวัติศาสตร์ชาติ มาสู่ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์กลุ่มชาติพันธุ์ และประวัติศาสตร์บุคคล ครอบครัว และชุมชนในความหลากหลายของสังคม เราลองมาพิจารณาตัวอย่างบางประการของการสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชน อันหมายถึง สถานที่ซึ่งปฏิบัติการโดยชุมชน

พิพิธภัณฑ์เขตหอกในเมืองเคปทาวน์เป็นตัวอย่างรูปธรรมที่แสดงให้เห็นว่าพิพิธภัณฑ์สามารถเป็นตัวขับเคลื่อนทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้¹²

¹⁰ Ibid, pp. 631.

¹¹ Ibid., pp.174.

¹² ผู้อ่านสามารถอ่านบทหลังควาระของผู้เขียนคนเดียวกันได้จาก ชิวสิทธิ์ บุญเกียรติ, "จดหมายเหตุเสียง

พิพิธภัณฑที่ได้ทวงถามสิทธิของผู้คนที่อยู่ในพื้นที่หลังการถูกไล่หรือที่พักอาศัยอันเป็นผลจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ พลวัตของชุมชนปรากฏไปพร้อมกับภารกิจร่ำงของพิพิธภัณฑ จนสามารถ “สร้างอัตลักษณ์ สถานสายสัมพันธ์ และบ่มเพาะสำนึกในสมาชิกภาพ” ชุมชนเข้ามามีบทบาทในการควบคุมการจัดแสดงเรื่องราวของตนเอง และนี่เองที่ก่อให้เกิดการทำงานอย่างต่อเนื่อง

พิพิธภัณฑประวัติศาสตร์ไชน่าทาวน์หรือ “พิพิธภัณฑคนจีนในอเมริกา”¹³ แสดงให้เห็นอย่างสำคัญว่า การทำงานพิพิธภัณฑกับชุมชนจะต้องอาศัยการทำงานที่เป็นปฏิภาณวิถี มีการสนทนาปรึกษาหารือกันระหว่างนักวิชาการ คนเชื้อสายจีนในชุมชน คนในชุมชนที่ไม่ใช่คนจีน และผู้ชมทั่วไป เพื่อสร้างความเข้าใจในเรื่องการรับรู้เกี่ยวกับตนเองของคนเชื้อสายจีนในไชน่าทาวน์ และความทรงจำเกี่ยวกับเพื่อนบ้าน นั่นคือความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในทางกายภาพและสังคมของสิ่งแวดล้อมรอบตัวภาพที่รับรู้จากคนภายนอกชุมชนไชน่าทาวน์ และการต่อรองเพื่อความอยู่รอดของคนในไชน่าทาวน์ต่อสภาวการณ์นั้นๆ

นิทรรศการชุมชนในไอร์แลนด์เหนือเป็นหนทางของการสร้างอัตลักษณ์ชุมชนด้วยการตีความประวัติศาสตร์ ความทรงจำ และสถานที่ นิทรรศการเหล่านั้นจะไปปรากฏตามสถานที่ต่างๆ ในชุมชน รูปแบบการจัดนิทรรศการเป็นไปอย่างง่ายๆ แต่คุณค่าของนิทรรศการเหล่านี้กลับไม่ได้อยู่ที่ตัวนิทรรศการที่สำเร็จออกมาเป็นรูปธรรม หากแต่นิทรรศการเหล่านี้เปรียบเสมือนแบบฝึกหัดให้ชุมชนได้แสดงชีวประวัติของตนเอง ชุมชนได้เลือกเรื่องราวของตนเอง เลือกวัตถุและภาพในการจัดแสดง และเปิดช่องทางให้พวกเขาตีความอดีตและประสบการณ์ ฉะนั้นแล้วนิทรรศการจึงไม่ได้มีสถานะเป็นจุดหมายปลายทางด้วยตัวมันเอง แต่กลับเป็นวิถีทางที่จะนำไปสู่หนทางของการสร้างอัตลักษณ์ชุมชนที่เกิดขึ้นร่วมกัน¹⁴

เพื่อคลังเสียงความทรงจำ", จุลสารจดหมายเหตุธรรมศาสตร์ ฉบับที่ 11 (มิถุนายน 2550 – พฤษภาคม 2551), หน้า 78 – 80.

¹³ ผู้อ่านสามารถอ่านงานเก็บความของผู้เขียนคนเดียวกันได้จาก ชิวสิทธิ์ บุญยเกียรติ, "ประสบการณ์พิพิธภัณฑประวัติศาสตร์ไชน่าทาวน์ เมืองนิวยอร์ก สหรัฐอเมริกา" เว็บไซต์ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มรดกวัฒนธรรมและพิพิธภัณฑ

¹⁴ Elizabeth Crooke, *Ibid.*, pp. 176.

ตัวอย่างสุดท้ายของการพยายามพัฒนาการทำงานให้พิพิธภัณฑ์เข้าไปอยู่ในวิถีชีวิตของชุมชนคือ แหล่งอุตสาหกรรมและแหล่งแร่ในลุ่มน้ำรัวร์ (Ruhr) ประเทศเยอรมนี¹⁵ โครงการดังกล่าวมาจากความต้องการของรัฐบาลท้องถิ่นในการฟื้นฟูชีวิตของแหล่งอุตสาหกรรมถลุงแร่ที่หมดบทบาทไป ให้กลายเป็นพื้นที่ของการเรียนรู้ชีวิตคนงานและศิลปวัฒนธรรม พิพิธภัณฑ์ให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการอย่างมาก บทบาทและหน้าที่ที่แต่ละคนจะเข้ามาสัมพันธ์กับองค์กรวัฒนธรรม เงินหมุนเวียนที่จะเข้าใช้จ่ายในกิจการของพิพิธภัณฑ์ พิพิธภัณฑ์หลายแห่งใช้เวลาหลายปีก่อนการจัดตั้งองค์กร และผ่านการอภิปรายอย่างหนักหน่วงว่า พิพิธภัณฑ์นั้นจะเกิดขึ้นและดำรงต่อไปเพื่ออะไร และเป็นไปอย่างไร

แนวคิดของพิพิธภัณฑ์กับชุมชน อาจดูไม่แตกต่างจากนิเวศพิพิธภัณฑ์ (Ecomuseum หรือ écomusée) และพิพิธภัณฑ์เพื่อสังคม (Musée de société) "écomusée ทำหน้าที่เป็นพื้นที่ของการพบปะและอภิปราย และแสดงให้เห็นภาพโดยรวมของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมที่เขาคอยอยู่ อันเป็นความสัมพันธ์ที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง เชื้อเชิญให้ชุมชนที่เกี่ยวข้องได้เข้ามาแสดงความคิดเห็นและสะท้อนความต้องการของตนเองในการพัฒนาหรือในความเป็นไปของชุมชนของตน"¹⁶ และ "นอกจากการจัดแสดงวัตถุตามธรรมเนียมในงานพิพิธภัณฑ์ หรือการจัดแสดงเรื่องราวได้รับแรงบันดาลใจจากวัตถุและเอกสารแล้ว musée de société ยังให้ความสนใจต่อการพัฒนาสื่ออื่นๆ (สื่อโสตทัศน์, สื่อที่สามารถลงมือปฏิบัติการ...) และมนุษย์ (กรรมกร, คนที่พำนักในพื้นที่...) และนำไปสู่การสร้างคุณค่าและความหมายของมรดกวัฒนธรรมที่มีต่อสังคม เพื่อเป็นประโยชน์ต่อคนรุ่นต่อไป พิพิธภัณฑ์เพื่อสังคมหรือ musée de société จึงสังเกต วิเคราะห์ และตั้งคำถามต่อสังคม พื้นที่พิพิธภัณฑ์ดังกล่าวจึงกลายเป็นพื้นที่สื่อกลางระหว่างวัฒนธรรมและระหว่างช่วงรุ่นที่รับใช้ประชากร

¹⁵ Andrea Hauenchild, "En ruine . . . et fière de l'être", la Lettre de l'OCIM, No. 73, 2001. ผู้เขียนได้แปลบทความดังกล่าว และสร้างเป็นเอกสารออนไลน์ในชื่อบทความ "คืนชีวิตซากปรักหักพัง...ภูมิใจเช่นฉะนี้" เว็บไซต์ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มรดกวัฒนธรรมและพิพิธภัณฑ์.

¹⁶ Fédération des Ecomusées et des Musées de société. « Définition ». Dérivé de http://www.fems.asso.fr/pages/fr/f_eacute_d_eacute_ration_des_ecomus_eacute_es_et_des_mus_eacute_es_de_soci_eacute_t_eacute_-99.html. Consulté le 9 avril 2008.

ที่หลากหลายอย่างแท้จริง¹⁷

เท่าที่กล่าวมานี้ แนวคิดของพิพิธภัณฑ์และชุมชนหวังผลในเชิงการเมือง อันหมายถึงการผลักดันให้กลุ่มชนพัฒนา ดูแล และจัดการพิพิธภัณฑ์และนิทรรศการ อย่างเป็นอิสระ นัยสำคัญอยู่ที่การสร้างภาพตัวแทนเรื่องราวด้วยตนเอง เมื่อใดก็ตามที่ กลุ่มชนมีศักยภาพในการบอกเล่าเรื่องตนเองต่อสาธารณะ ผลส่วนหนึ่งจะเสริมอำนาจ ต่อรองกับกลุ่มแวดล้อมอื่นได้มากยิ่งขึ้น คุณลักษณะประการสำคัญหนึ่งของ พิพิธภัณฑ์กับชุมชนคือ ความสัมพันธ์แบบกระบวนการที่ได้ต่อกันไปมาระหว่าง พิพิธภัณฑ์กับชุมชน ปลายทางการทำงานของพิพิธภัณฑ์ไม่ได้อยู่ที่ความสมบูรณ์ของ เนื้อหาในการวิจัย ไม่ได้อยู่ที่นิทรรศการที่จะลงทุนมากหรือน้อย เพราะเรื่องราวของ พิพิธภัณฑ์ไม่จบสิ้นเมื่อชุมชนมีความปรารถนาที่จะค้นหาและด้วยการค้นหาเื่องที่จะ เปิดให้ชุมชนเข้ามาปฏิสัมพันธ์กับพิพิธภัณฑ์ และพูดคุยหารื้อระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน

057

สถานการณ์ที่เป็นจริง

จากการทบทวนวิธีคิดเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์กับชุมชนและปฏิบัติการในสังคม ตะวันตก ผมคิดว่าเราไม่อาจนำความคิดและกระบวนการทำงานของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ในบริบทสังคมอื่นมาสวมทับกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในบ้านเราได้ เพราะเงื่อนไขและสภาพ ของการเกิดพิพิธภัณฑ์และการทำงานดูจะแตกต่างออกไปอย่างสิ้นเชิง สำหรับผมแล้ว ข้อสังเกตและข้อคำถามที่จะกล่าวต่อไปนี้ ไม่สามารถอธิบายพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในบ้าน เราได้ทั้งหมด เพราะความหลากหลายของพิพิธภัณฑ์ในประเทศไทยนี้มีอยู่ไม่น้อย นอกจากนี้ หากเราพยายามทำความเข้าใจพิพิธภัณฑ์ในแนวทางปฏิบัตินิยม พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นใน บ้านเราได้สร้างลักษณะเฉพาะของตนเองที่แตกต่างออกไป คำถามคือว่า ต่างไปอย่างไร ด้วยวิธีคิดแบบไหน และวิธีคิดแบบนั้นสร้างให้พิพิธภัณฑ์มีสภาพเช่นไร

¹⁷ Ibid.

วัตถุประสงค์และการสะสม

คงเป็นเรื่องปกติธรรมดาที่พิพิธภัณฑ์เริ่มต้นชีวิตของตนเองด้วยของสะสม แต่ของสะสมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการสะสมคือการสะสมข้าวของของชุมชน หรืออย่างน้อยที่สุดโดยพระในวัด สถานที่ซึ่งมีสถานะเป็นพื้นที่สาธารณะ ทำให้วัตถุประสงค์และการสะสมของชุมชนมีคุณค่าและความหมายต่างออกไปจากการสะสมของนักสะสมเอกชน “ผู้กระทำการ” (act-or) ของพิพิธภัณฑ์ชุมชนมาจากคนหลากหลายในชุมชน ประเภทสิ่งของแตกต่างกันไปตามการบริจาค ความหมายของคลังวัตถุประกอบขึ้นจากความทรงจำและความผูกพันหลายชุด (ดังเช่นการอธิบายของปริตดาในเรื่อง “พิพิธภัณฑ์วัด”) ลักษณะดังกล่าวแตกต่างไปจากนักสะสมเอกชน ความหลงใหลในกลุ่มวัตถุบางประเภทหรือหลายประเภทนำไปสู่การสร้างคลังวัตถุของบุคคล แม้ข้าวของเหล่านั้นจะเกี่ยวเนื่องกับผู้สร้างหรือผู้ใช้หลายคนที่มาก่อนหน้า แต่เมื่อวัตถุเข้ามาอยู่ในคลังการสะสมส่วนบุคคล คุณค่าและความหมายของวัตถุย่อมผันแปรไปตามนักสะสมนั้น (กรณีการอธิบายเรื่องนักสะสมผ้าในงานของปราโมทย์ ภัคดีณรงค์¹⁰) และต่างออกไปจากคลังวัตถุในพิพิธภัณฑ์ชุมชน

อย่างไรก็ตาม ความคลุมเครือของการนิยามคลังวัตถุของพิพิธภัณฑ์ก็เกิดขึ้นได้เช่นกัน พิพิธภัณฑ์วัดหลายแห่งมีที่มาจากการสะสมของเจ้าอาวาส ซึ่งอาจเป็นทั้งความสนใจส่วนบุคคลและ/หรือเป็นการพยายามผลักดันคลังสะสมให้กลายเป็นสภาพ “เป็นสมบัติของชุมชน” ในระยะต่อมา จากการสำรวจพิพิธภัณฑ์วัดหลายแห่ง คลังสะสมที่มีฐานะเป็นคลังส่วนบุคคลแต่ไปตั้งอยู่ในวัด เช่น พิพิธภัณฑ์เทพนารายณ์ภรณ์ จ.พังงา และพิพิธภัณฑ์พระแท่นศิลาอาสน์ จ.อุตรดิตถ์ พิพิธภัณฑ์ประเภทนี้ดูจะดำรงอยู่ในสถานภาพคลุมเครือระหว่างความเป็นพิพิธภัณฑ์ชุมชนหรือพิพิธภัณฑ์เอกชน ในสถานการณ์เช่นนี้ หากเราบอกว่าพิพิธภัณฑ์เหล่านี้ไม่ใช่พิพิธภัณฑ์ชุมชนอาจนำไปสู่ปัญหา เพราะวัตถุพิพิธภัณฑ์กลับถูกพิจารณาจากพระผู้สะสมว่าได้จาริก

¹⁰ ปราโมทย์ ภัคดีณรงค์, “การเมืองของสุนทรียภาพ ผ้าชิ้นตีนจกแม่แจ่ม”, เพลง ดนตรี ภูมิปัญญาทางด้าน การละเล่นและการช่าง (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2548), หน้า 165-222.

ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นหรือชุมชนเอาไว้ ท่านอธิบายความหมายสิ่งของสะสมด้วยความคิดประเภทที่ว่า “My memory is your history.” หรือ “ความทรงจำของฉันคือประวัติศาสตร์ของเธอ”

ด้วยเหตุนี้ปัญหาจึงมีอยู่ว่า ของสะสมของพิพิธภัณฑ์ชุมชนดำรงอยู่ในสถานะใดกันแน่ระหว่างสมบัติชุมชน/สมบัติวัฒนธรรม (treasures) หรือจะเป็น “ทรัพยากรทางวัฒนธรรม” (resources) จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านหรือผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์ชุมชนหลายครั้ง พวกเขาให้ความเห็นว่า พิพิธภัณฑ์เป็น “คลัง” “ลูกหลานจะารู้ได้เห็นว่าคุณรุ่นปู่ย่าอยู่อย่างไร” “ของมีค่าเก็บไว้ที่วัดเป็นพุทธบูชา” นอกจากนี้ สมโชติ อ่องสกุล ยังสะท้อนให้เราเห็นว่าวาทกรรมการมองพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมีนัยเชิงอนุรักษ์มากกว่า “ความรู้ชุดเดิมของท้องถิ่นที่มีลักษณะเฉพาะท้องถิ่นกลายเป็นความรู้นอกระบบโรงเรียนที่บรรดานักเรียนไม่จำเป็นต้องรู้อีกต่อไป ความรู้เกี่ยวกับสมบัติชุมชนที่มีความเชื่อกำกับได้ถูกอธิบายแทนด้วยความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่ได้รับจากโรงเรียน การทำลายสมบัติชุมชนจึงมีมากขึ้นตามลำดับโดยกลุ่มคนที่ผ่านการศึกษาระบบโรงเรียน”¹⁹

เป็นไปได้หรือไม่ว่า มุมมองในการมองวัตถุแบบอนุรักษ์นิยมได้กำหนดพฤติกรรมของคนดูแลพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นให้ปฏิบัติต่อพิพิธภัณฑ์ในฐานะของคลังสะสมหรือเก็บของเท่านั้น แนวคิดเช่นนี้ต่างออกไปจากการมองวัตถุแบบประโยชน์นิยมในมุมมองของนักจัดการวัฒนธรรมและภัณฑารักษ์ตามแบบพิพิธภัณฑ์วิทยากระแสหลัก นั่นคือ วัฒนธรรมทั้งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้เป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่เพิ่มคุณค่าและมูลค่าได้

การมีส่วนร่วมตามประเพณี

ความคิดหรือกรอบในการใช้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อให้เกิดการศึกษาและเพื่อการวิจัย อาจไม่ใช่ฐานคิดของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในเบื้องต้น เมื่อย้อนมองโครงการจัดตั้ง

¹⁹ สมโชติ อ่องสกุล, “การสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในเมืองเชียงใหม่”, *จักรวาลวิทยา: บทความเพื่อเป็นเกียรติแก่ นิธิ เอียวศรีวงศ์*, ธนศ วังศยานานา (บรรณาธิการ), (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549), หน้า 61.

พิพิธภัณฑ์หลายแห่งในระยะเกือบสองทศวรรษนี้ วัตถุประสงค์สม อาคารพิพิธภัณฑ์ และนิทรรศการกลายเป็นตัวตั้งของโครงการ ความสำเร็จของพิพิธภัณฑ์เน้นที่การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ หลายครั้งงบประมาณในการจัดสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์มาก่อนความคิดว่าพิพิธภัณฑ์จะนำเสนออะไรและดำเนินการไปอย่างไร และอีกหลายกรณีอาคารพิพิธภัณฑ์ถูกสร้างขึ้นและเสร็จสิ้นลงที่ตัวอาคาร คือไม่ได้รับการพัฒนาต่อเป็นพิพิธภัณฑ์ อาคารพิพิธภัณฑ์จึงเปรียบเสมือนกับอนุสรณ์ของความสัมฤทธิ์ผล (เช่น อาคารศูนย์วัฒนธรรมของเทศบาลตำบลแห่งหนึ่งในจังหวัดลำพูน) หลายครั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นลงทุนสร้างทั้งอาคารและนิทรรศการไปพร้อมๆ กัน โดยไม่ได้ตระเตรียมว่าในอนาคตพิพิธภัณฑ์จะทำหน้าที่อะไร อย่างไร และโดยใคร (โครงการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น กรุงเทพมหานคร)

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจำนวนหนึ่งจึงไม่ได้มองพิพิธภัณฑ์แบบ “กระบวนกร” ในแง่ของการสร้างความรู้อย่างไม่สิ้นสุด และการจัดการที่จะต้องเผชิญกับความท้าทายใหม่ๆ สถานการณ์อันนำไปสู่ความพยายามสร้างสรรค์กิจกรรมใหม่ๆ ของพิพิธภัณฑ์ ในขณะที่เดียวกันพิพิธภัณฑ์อีกจำนวนหนึ่ง ก็พึงพอใจกับการเก็บสะสมข้าวของ เพราะนั่นคือสิ่งที่พวกเขาทำได้ดีที่สุด คุณค่าและความหมายฝังแน่นอยู่ในวัตถุ อยู่ในความทรงจำของผู้ที่เป็นเจ้าของวัตถุ และอยู่ในพื้นที่ของพิพิธภัณฑ์ ทั้งที่มีองค์กรจัดการหรือไม่มีก็ตามแต่ พิพิธภัณฑ์เหล่านี้มาจากความร่วมมือใจของชุมชนในการบริจาคข้าวของและการอุทิศแรงกายตามวาระสมควรในการทำงานพิพิธภัณฑ์ (และพิพิธภัณฑ์ในลักษณะดังกล่าวนี้เองที่อยู่ในความสนใจของโครงการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น) วาระของการจัดตั้งและใช้พิพิธภัณฑ์จึงไม่ใช่การวางโครงการในอนาคต อย่างไรก็ตาม พิพิธภัณฑ์ประเภทนี้กลับพร้อมให้คนในหมู่บ้านเข้าสัมพันธ์ด้วยไม่ว่าทางใดก็ตาม

ดังที่สมิทธิเตชะเสนอไว้ว่า “ในระดับชุมชนพื้นที่ กลับพบว่าคนที่ได้รับการศึกษาภาคบังคับ เช่น โรงเรียนวัด โรงเรียนเทศบาล เป็นผู้รักษาสมบัติชุมชนของแต่ละชุมชน ให้ดำรงสืบมา... บางคนบวชเรียนแล้วลาสิกขาเป็นน้อย-หนาน เป็นหลักในการเตรียมการประเพณีต่างๆ ในวัด บางคนประสบความสำเร็จในทางเศรษฐกิจมีเงินฝากในธนาคารจำนวนมาก แต่ต้องการทำงานรักษาสสมบัติชุมชน อุทิศตนเป็นผู้ทำความสะอาด

พิพิธภัณฑ์ในวัด ฯลฯ”

ในทางตรงข้าม พิพิธภัณฑ์เอกชน เช่น พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจำทวี บูรณเขตต์ จ.พิษณุโลก และบ้านฝัน จ.เชียงราย พิพิธภัณฑ์มีสถานะเป็นองค์กรหลักในการหล่อเลี้ยงทั้งชีวิตพิพิธภัณฑ์และชีวิตของผู้ดูแล พิพิธภัณฑ์เหล่านั้นสร้างและเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณชนด้วยกิจกรรมรูปแบบต่างๆ การดำเนินงานให้พิพิธภัณฑ์อยู่รอดเป็นสิ่งสำคัญ ดันให้พิพิธภัณฑ์เหล่านั้นค้นหาที่ทางของตนเอง และสร้างระบบการจัดการเฉพาะของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการเก็บค่าเข้าชมที่ใช้ระบบการแลกเปลี่ยนของที่ระลึกเล็กๆ น้อยๆ ดังเช่นการซื้อสินค้า การขายของที่ระลึก หรือการรับเงินบริจาค อย่างไรก็ตาม พิพิธภัณฑ์ดังกล่าวไม่ได้เข้าข่ายความเป็นพิพิธภัณฑ์ชุมชนเพราะสิทธิอำนาจของการบริหารจัดการตกอยู่ที่ผู้เป็นเจ้าของ แต่เราปฏิเสธไม่ได้เลยว่าเนื้อหาที่ปรากฏในพิพิธภัณฑ์เหล่านี้บอกเล่าความเป็นชุมชนในแต่ละถิ่นที่ และก็ทำหน้าที่ให้ความรู้กับชุมชนได้ทัดเทียมหรือมากกว่าพิพิธภัณฑ์ที่มีตรา “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” ในป้ายชื่อเป็นเครื่องรับประกัน

061

อย่างไรก็ตาม หากมุ่งพิจารณารูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างพิพิธภัณฑ์กับชุมชนตามประสบการณ์ของผม เรามักได้ยินสำนวน “การมีส่วนร่วม” อยู่บ่อยครั้ง พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหรือพิพิธภัณฑ์ชุมชนหลายแห่งพยายามสร้างการมีส่วนร่วมในหลายลักษณะ เช่น การระดมทุน การสร้างกิจกรรมให้เยาวชนเข้ามาเป็นภาคีของพิพิธภัณฑ์ หรือการบริจาคข้าวของให้พิพิธภัณฑ์ แรงงานที่มาพร้อมกับความคิดของ “การสะสมบุญ” ในการทำงานให้พิพิธภัณฑ์วัด แต่การมีส่วนร่วมดังกล่าวยังมีข้อจำกัดอยู่ไม่น้อย เพราะ (1) การมีส่วนร่วมไม่ได้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง (2) ระดับการเข้ามามีส่วนร่วมอาจถูกจำกัดไปตามที่ผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์เปิดโอกาสให้ (3) ความไม่คุ้นชินในการใช้พิพิธภัณฑ์ในลักษณะกระบวนการทางสังคม นั่นคือการเปิดโอกาสให้คนในชุมชนเข้ามาตีความและมอบให้พิพิธภัณฑ์เป็นพื้นที่กลางของการเผชิญหน้าท่ามกลางการตีความทั้งที่เหมือนและต่างกัน

อย่างไรก็ตาม ผมไม่ได้คิดว่าพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นทุกแห่งในเมืองไทยจะต้องทำหน้าที่เป็นพิพิธภัณฑ์ชุมชน ที่คนที่เกี่ยวข้องจะต้องมาออกแรงร่วมใจในการดำเนินการอยู่โดยตลอด เพราะผมยังนึกภาพไม่ออกว่าทำอย่างไรพิพิธภัณฑ์ประเภทที่ดูแลโดย

ชุมชนท้องถิ่นจึงจะสามารถจัดสรรแรงคน แรงเงิน และแรงปัญญามาทุ่มเทให้กับพิพิธภัณฑสถาน “อย่างมีชีวิต” ดังที่เหล่าคนทำงานพิพิธภัณฑสถานเฝ้าภาวนากัน กระนั้นก็ดี ผมพบว่าพิพิธภัณฑสถานจำนวนหนึ่งอาจจะจัดเข้าอยู่ในประเภทของพิพิธภัณฑสถานชุมชนตามแนวคิดกระบวนการทางสังคม เราลองไปพิจารณาร่วมกันว่า พิพิธภัณฑสถานที่ผมจะได้ยกเป็นตัวอย่างนี้สามารถจัดเป็นพิพิธภัณฑสถานที่ปฏิบัติการโดยชุมชนได้หรือไม่ อย่างไร

พิพิธภัณฑสถานกับกระบวนการชุมชนในบ้านเรา

“เป็นเหตุการณ์ในที่ชุมนุมนี้ช่วงปี 40 คือว่าอันนี้ปั่นตอนปี 40 ตอนชุมนุมอยู่หน้าท่าเนียบสามเดือน ตอนที่ขอลิตเป็นนายกฯ คนชุมนุมเป็นหมื่นสองหมื่นที่นี่ก็มีทั้งคนเฒ่าคนแก่ ผู้หญิง แล้วก็มีแบบคนป่วยหลายคะ หลากหลาย เพ็นก็เลยปั่นเป็นอนุสาวรีย์ไว้ เป็นสัญลักษณ์ของการต่อสู้”

ความต่อนหนึ่งจากการสัมภาษณ์ สมภาร คินดี ขณะที่เธอกำลังอธิบายภาพรูปปั้นของหญิงมีครรภ์ที่คลอเคลียในระหว่างการประท้วงเขื่อนปากมูน ศูนย์ภูมิปัญญาไทบ้าน พิพิธภัณฑสถานปากมูน จังหวัดอุบลราชธานี

“นิทรรศการ ‘เรื่องเล่าจากหนังสือเดินทาง’ เป็นนิทรรศการที่นำเสนอเรื่องราวของคนไหลหินที่ไปใช้ชีวิตเมืองนอก เพื่อแลกเปลี่ยนระหว่างร่างกายกับเงิน และนำมาซึ่งความเจริญในหมู่บ้าน ครอบครัว และวิถีชีวิตที่ดีขึ้น”

ข้อความจากแผ่นป้ายส่วนนำนิทรรศการในชื่อว่า “จากใจพิพิธภัณฑสถาน” โดย ทรงศักดิ์ แก้วมูล พิพิธภัณฑสถานวัดไหลหินหลวง จังหวัดลำปาง

ตัวอย่างที่ผมจะได้กล่าวถึงพิพิธภัณฑสถานในรูปแบบที่เป็นกระบวนการทางสังคมเป็นตัวอย่างอันน้อยนิดจากจำนวนโครงการพิพิธภัณฑสถานกับชุมชนที่มีอยู่มากมายใน

ปัจจุบัน แต่ด้วยข้อจำกัดของประสบการณ์ ผมจะเลือกกล่าวถึงพิพิธภัณฑ์สองแห่ง
 แห่งหนึ่งเป็นพิพิธภัณฑ์ที่ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรได้มีโอกาสไปเยี่ยมชม ได้แก่
 ศูนย์ภูมิปัญญาไทบ้าน พิพิธภัณฑ์ปากมูน จ.อุบลราชธานี และพิพิธภัณฑ์อีกแห่งหนึ่ง
 เป็นพิพิธภัณฑ์ที่ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรได้ร่วมทำงานพัฒนาเป็นระยะเวลากว่า 3 ปี
 คือพิพิธภัณฑ์วัดโหล่นหินหลวง จ.ลำปาง

หากถามว่าเหตุใดจึงเลือกกล่าวถึงพิพิธภัณฑ์ทั้งสองแห่งนี้ แน่นอนว่ากระบวนการ
 การเกิดและหรือการทำงานของพิพิธภัณฑ์ทั้งสองแห่งสามารถสะท้อนความสัมพันธ์
 ระหว่างพิพิธภัณฑ์กับชุมชน แต่หากพิจารณาลงไป ในรายละเอียด ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น
 ระหว่างพิพิธภัณฑ์กับชุมชนของพิพิธภัณฑ์ทั้งสองแห่ง ไม่ได้มีลักษณะที่เหมือนกันเสีย
 ทีเดียว ดังที่จะได้กล่าวเปรียบเทียบต่อไป

ศูนย์ภูมิปัญญาไทบ้านปากมูน จังหวัดอุบลราชธานี เกิดขึ้นจากปัญหาของ
 การสร้างเขื่อนปากมูน เขื่อนที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตของผู้คนที่
 อาศัยน้ำแม่มูนเป็นมูลเชื้อของชีวิตตั้งแต่ประมาณปี 2540 พิพิธภัณฑ์ปากมูนแห่งนี้
 เกิดขึ้นภายหลังจากที่ “บ้านแม่มูนมันเย็น” ถูกไฟเผาอดลง บ้านนี้เป็นบ้านที่ตั้งขึ้น
 ชั่วคราวบริเวณสันเขื่อน เพื่อการเรียกร้องการเปิดเขื่อนปากมูน เนื้อหาที่ปรากฏใน
 พิพิธภัณฑ์แห่งนี้พยายามจะบอกเล่าวิถีชีวิตของคนที่ต้องอาศัยทรัพยากรจากแม่น้ำ
 โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประมง

รูปแบบการจัดแสดงหรือระบบงานของพิพิธภัณฑ์แห่งนี้ ไม่ได้มีอะไรมากมาย
 และน่าประทับใจเฉกเหมือนการเดินทางเข้าไปชมพิพิธภัณฑ์เชิงสถาบัน แต่ความยิ่งใหญ่
 ของพิพิธภัณฑ์แห่งนี้กลับอยู่ที่ความท้าทายในการค้นหานิยามของสิ่งที่เรียกว่า
 พิพิธภัณฑ์ชุมชน เพราะทั้งการก่อตั้ง การได้วัตถุต่างๆ เข้ามาในพิพิธภัณฑ์ เนื้อหา
 ทางวิชาการ และการจัดแสดงได้กลายเป็นสิ่งสร้างบุคลิกภาพของพิพิธภัณฑ์ และทำให้
 ผมต้องทวนถามตัวเองเกี่ยวกับสภาพของพิพิธภัณฑ์กับชุมชนในบ้านเราอีกครั้ง

ความสืบเนื่องระหว่างการเรียกร้องของชาวบ้านที่ได้รับความเดือดร้อนจาก
 การสร้างเขื่อนปากมูน กับการก่อตัวขึ้นของสถานที่แห่งนี้ อาจนำไปเทียบได้กับกรณี
 ของพิพิธภัณฑ์เซตหกในเมืองเคปทาวน์ที่ผมได้อ้างอิงไปแล้วก่อนหน้านี้ ความเป็น

ชุมชนของพิพิธภัณฑ์แห่งนี้เติบโตขึ้นมาจากการเผชิญวิกฤตทางสังคมและเศรษฐกิจ ยิ่งกว่านั้นความเป็นชุมชนของพิพิธภัณฑ์ยังสัมพันธ์กับผู้เข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่งไม่ใช่เพียงชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบ หากแต่เป็นคนภายนอกที่เป็นทั้งนักวิชาการ นักทรงรงค์ และชาวบ้านที่เห็นพ้องกับการต่อสู้ของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบ

สิ่งแสดงในพิพิธภัณฑ์มาจากที่มาต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นเครื่องมือทำมาหากิน ที่ชาวบ้านบริจาค บอร์ดและคำอธิบายเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งจัดทำโดยมหาวิทยาลัยที่เข้ามาศึกษาระบบนิเวศของลุ่มน้ำ ภาพเขียนบนผนังวาดโดยศิลปินนักทรงรงค์ ที่ได้บันทึกเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้น ภาพแสดงให้เห็นบ้านแม่มนม้นยี่น ขณะที่เพลิงลูกไหม้ อนุสาวรีย์ที่สร้างขึ้นในช่วงของการเรียกร้อง หนึ่งในนั้นคือรูปปั้นหญิงมีครรภ์ที่คลอดลูกในระหว่างการประท้วง และลูกของเธอได้สิ้นลมไป นอกจากนี้บริเวณโดยรอบของพิพิธภัณฑ์ยังเป็นที่พักผ่อนสันทนาการ เรือนพัก ข้างข้างของสหกรณ์และสถานีกระจายเสียงวิทยุชุมชน เงินก่อสร้างส่วนหนึ่งมาจาก SIF เหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างพิพิธภัณฑ์กับชุมชนที่มากไปกว่าคนในหมู่บ้าน แต่ยังหมายถึงคนทั้งที่ได้รับความทุกข์จากการสร้างเขื่อนและคนที่สนใจกับปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อม

อย่างไรก็ตาม หากเรานำกฎเกณฑ์หรือวิธีการทำงานของพิพิธภัณฑ์เชิงสถาบันมาอธิบายความอยู่รอดของพิพิธภัณฑ์ ผมเองคาดคะเนไม่ได้ว่าสถานที่แห่งนี้จะเปิดทำการไปนานเท่าใด และจะอยู่ในความสนใจของคนทั่วไปอีกนานเพียงใด แต่อย่างน้อยหากนับจากวันที่สถานที่เปิดต้อนรับผู้คนจนถึงวันที่ผมได้เข้าไปเยี่ยมชม พิพิธภัณฑ์แห่งนี้เปิดมาแล้วห้าปี พิพิธภัณฑ์ได้ต้อนรับคณะผู้บริหารส่วนท้องถิ่น คณะแม่บ้านตามชุมชนต่างๆ ไม่น้อย ความเป็นชุมชนของพิพิธภัณฑ์แห่งนี้จึงขยายวงมากไปกว่าคนที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายของรัฐบาล

ส่วนหนึ่งของการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ปากมูนได้รับการนำเสนอในลักษณะที่ไม่ต่างจากพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในที่อื่นๆ คือ กล่าวถึงวิถีชีวิต การปรับตัวของคนในพื้นที่กับสิ่งแวดล้อม ความหลากหลายทางกายภาพและชีวภาพที่มี "ภาษาวิทยาศาสตร์" เข้ามาปะปนอยู่ไม่น้อย เนื่องจากเป็นผลงานของนักวิชาการภายนอกที่เข้ามาศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพดังที่ได้กล่าวไป แต่ส่วนการจัดแสดงที่ต่างไปจากขนบการ

เล่าเรื่องในพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เห็นจะเป็นเรื่องของเหตุการณ์การประท้วง อันเป็นที่มาของพิพิธภัณฑ์แห่งนี้ พิพิธภัณฑ์ได้เล่า จำ และจดบันทึกการต่อสู้ดังกล่าวเพื่อเป็นอุทาหรณ์ให้เห็นถึงเหตุการณ์ในอดีตที่ล่วงเลยมาหลายปี อย่างที่วลีในภาษาอีสานได้กล่าวไว้ “เรื่องเก่า บ่เล่าก็ลืม”

พิพิธภัณฑ์วัดไหลหินหลวง จังหวัดลำปาง เป็นพิพิธภัณฑ์ที่ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรร่วมทำงานกับคนในพื้นที่ พิพิธภัณฑ์ครอบครองวัตถุวัฒนธรรมจำนวนมากมายังโลกของความศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อมโยงกับศรัทธา มหาปาเกสระบัพัญญู คัมภีร์จารึกอักษรล้านนา วิถีที่ใช้ประกอบพิธีสำคัญอย่างการสวดเบิก ตะกรุด เครื่องรางของขลัง และโลกสามัญของปวงชนที่เรียกว่า “คนไหลหิน” ไม่ว่าจะเป็นปุงที่ใส่เสื้อผ้าและเอกสารสำคัญ ก้างยาที่เคยใช้ในการทำมวนยา มูยาที่พ่อหลวงแม่หลวงเคยใช้สูบปะข้าง และสิ่งของอื่นๆ ที่สัมพันธ์กับความเป็นอยู่ของคนในบ้าน วัตถุพิพิธภัณฑ์ได้รับการรวบรวมและเก็บรักษาไว้ในอาคารพิพิธภัณฑ์ที่ชาวบ้านหาเงินมาสร้างเพื่อเก็บไว้ให้ลูกหลานได้เห็นได้สัมผัสถึงอดีตบ้านไหลหิน

แม้ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรจะเป็นหน่วยงานจากภายนอกที่เข้ามาศึกษาและทำงานในโครงการวัฒนธรรมกับชุมชน แต่ศูนย์ฯ ไม่ใช่หน่วยงานที่มาบุกเบิกงานแต่อย่างใด หลายหน่วยงานมาจากภาครัฐเช่น สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้เข้ามาศึกษาคัมภีร์ใบลาน มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปางเข้ามาพัฒนาหลักสูตรศิลปศึกษาท้องถิ่นที่เชื่อมโยงการทำงาน “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” เข้ากับการจัดการหลักสูตรสมัยใหม่ กรณีพิพิธภัณฑ์วัดไหลหินหลวงที่โครงการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ของศูนย์ฯ พยายามทำงานร่วมกับชุมชน ก็คือ การประยุกต์ชุดอุดมการณ์ของพิพิธภัณฑ์ในการรับใช้สังคมมาเป็นแก่นแกน ฉะนั้น ฐานคิดสำคัญคือ การเรียนรู้ระหว่าง “คนใน” ด้วยกันเอง ถ้ามว่าเรียนรู้อะไร นั่นคือเรียนรู้ที่จะบันทึก เลือกลงและบอกเล่าให้ลูกหลานรู้จักกับตัวตนทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของตนเอง

ปริตดา เฉลิมเผ่า กออันนตกุล ได้สรุปการทำงานระหว่างพิพิธภัณฑ์กับชุมชนในส่วนของการจัดแสดงไว้ว่าเป็น “เรื่องเล่าแม่บท ซึ่งมีลักษณะเป็นตำนานต้นกำเนิดผูกพันกับบุคคลที่เป็นวีรบุรุษทางธรรมและทางโลก เป็นเรื่องเล่าที่ให้บรรยากาศความ

เป็นอุดมคติ และก่อให้เกิดความภาคภูมิใจแก่ผู้ที่เป็นทายาทสืบทอดเรื่องเล่าเหล่านี้ นอกจากเรื่องเล่าแม่บทแล้ว เรื่องราวในชีวิตประจำวัน ซึ่งมีลักษณะเป็น “ภูมิปัญญา” ในความหมายของสิ่งที่แสดงสติปัญญาของชุมชนที่สามารถปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม และสร้างแบบแผนในการหากิน สร้างบ้านเรือน ทำงานหัตถกรรม สร้างเครื่องมือ การเกษตร เครื่องทอผ้า และประเพณีท้องถิ่นต่างๆ ก็ถือว่าเป็นเรื่องแสดงอัตลักษณ์ชุมชนได้”²⁰

แน่นอนว่าในกระบวนการทำงานทั้งหมด ศูนย์ฯ และชุมชน อันหมายถึงผู้ที่สนใจและเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ตามโครงการ พยายามเรียนรู้ซึ่งกันและกัน การเรียนรู้ของชุมชนเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์จะพัฒนาคนในชุมชนในฐานะเจ้าของวัฒนธรรม สามารถทำความเข้าใจกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมผ่านสมบัติทางวัฒนธรรม²¹ แน่นอานว่าการทำงานดังกล่าวเป็นการประยุกต์กระบวนการพิพิธภัณฑ์ที่มีขั้นตอนการทำงานวิชาการมาใช้กับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น หรือพิพิธภัณฑ์ที่สร้างขึ้นโดยชาวบ้าน ในขณะเดียวกัน ศูนย์ฯ ได้เรียนรู้กับวิถีคิดและการปฏิบัติต่อพิพิธภัณฑ์ของเจ้าของวัฒนธรรม ที่ต่างออกไปจากการทำงานของภัณฑารักษ์ในพิพิธภัณฑ์กระแสหลัก

ผลงานหนึ่งที่สามารถเรียกกว่าเป็นพื้นที่ของการเรียนรู้ระหว่างสมาชิกในชุมชน และระหว่างศูนย์ฯ กับชุมชน คือนิทรรศการ “เรื่องเล่าจากหนังสือเดินทาง” นิทรรศการดังกล่าวมาจากการรวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับคนของชุมชนที่ไปทำงานในต่างแดน และเรียบเรียงคำสัมภาษณ์มาแสดงเป็นนิทรรศการชั่วคราวเล็กๆ ความตั้งใจของนิทรรศการในครั้งนั้นคือ ความพยายามที่แสดงให้เห็นว่า พิพิธภัณฑ์ชุมชนไม่ได้สนใจเพียงเรื่องราวในอดีตที่ห่างไกลจากชีวิตของสมาชิกชุมชนในแง่เวลาเพียงอย่างเดียว แต่พิพิธภัณฑ์

²⁰ ปรีติดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล และคณะ, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ระยะที่ 2 ปีที่ 2 (ศึกษากรณีพิพิธภัณฑ์วัดท่าพูดและพิพิธภัณฑ์วัดไทรอินหลวง), สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), เมษายน 2551), หน้า 39.

²¹ ปรีตคุณ นวลพรรณ บุญธรรม, “รายงานภาคสนาม กรณีศึกษาพิพิธภัณฑ์วัดไทรอินหลวง”, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ระยะที่ 2 ปีที่ 2, เพิ่งอ้าง, หน้า 132 - 153.

ยังให้ความสนใจและสามารถศึกษาเรื่องราวที่ยังคงเป็นปรากฏการณ์ร่วมสมัย²² ชุมชนได้เรียนรู้เรื่องของคนรุ่นพ่อที่เดินทางไปทำกินในต่างแดนและส่งเงินกลับมาพัฒนาหมู่บ้าน ผ่าน "สื่อทางการ" เช่นนิทรรศการ เรื่องราวดังกล่าวอาจเป็นเรื่องที่เล่าขานกันอยู่ในชุมชน แต่ก็ยังไม่เคยมีโอกาสดำเนินทักและบอกเล่าแก่สาธารณชนอย่างจริงจัง ขณะเดียวกัน ศูนย์ฯ ได้เรียนรู้พลังของสื่อทางการที่สามารถจับเอาอารมณ์และความรู้สึกร่วมของผู้คนที่ยังถ่ายทอดไหลเวียนภายในชุมชนได้อย่างน่าอัศจรรย์ใจ

มาถึงจุดนี้ ผมมองเห็นว่า พิพิธภัณฑ์ชุมชนในบ้านเราจำนวนหนึ่งพยายามเข้าไปรับใช้สังคมและเป็นกลไกหนึ่งในกระบวนการสังคม อาจเป็นการเรียกร้องให้สังคมภายนอกมองเห็นความสำคัญของชุมชน เช่น ศูนย์ภูมิปัญญาไทบ้าน พิพิธภัณฑ์ปากมูน หรืออาจเป็นการสร้างสื่อการเรียนรู้ระหว่างสมาชิกในชุมชนด้วยกันเอง เช่น พิพิธภัณฑ์วัดไหลหินหลวง ทั้งนี้ทั้งนั้น แนวคิดและการทำงานของพิพิธภัณฑ์ทั้งสองลักษณะเป็นเพียงรูปแบบหนึ่งของวิถีคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพิพิธภัณฑ์กับชุมชน และเมื่อประมวลและวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพิพิธภัณฑ์กับชุมชนจากประสบการณ์ในต่างประเทศ และในบ้านเรา ผมมองเห็นประเด็นและข้อถกเถียงหลายประการ ที่น่าจะนำมากล่าวถึงในที่นี้และต่อไปในวาระอื่นข้างหน้า

067

เมื่อพิพิธภัณฑ์สนทนากับชุมชน

จากที่กล่าวมา ผมพยายามแสดงให้เห็นว่า พิพิธภัณฑ์ชุมชนที่เกิดขึ้นและดำเนินการทั้งในต่างประเทศและในบ้านเรา ต่างมีความเป็นมาที่ต่างกันในแต่ละถิ่นที่ พิพิธภัณฑ์แต่ละแห่งพัฒนาไปตามเงื่อนไขที่ตนเองเผชิญ บ้างประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีในการสร้างความรู้และการเผยแพร่ความรู้นั้นๆ สู่อารมณ์ชน บ้างดำรงอยู่เป็นอนุสรณ์สถานที่สลักมันความทรงจำของกลุ่มคน ในขณะที่อีกหลายแห่งยังคงแสวงหา

²² นवलพรรณ บุญธรรม และจุฑามาศ ลิ้มรัตนพันธ์. "ภาพถ่าย : จดหมายเหตุชาวบ้าน", *จดหมายเหตุสมาคมจดหมายเหตุไทย ฉบับที่ 4* (ตุลาคม 2550 – กันยายน 2551), หน้า 24 – 42.

ภาพของพิพิธภัณฑฑ์ และพยายามปรับเปลี่ยนสถานที่ในความรับผิดชอบของตนเองไปตามนั้น ผมยังไม่ซื้อสรุปใดๆ จากประสบการณ์การทำงานพิพิธภัณฑฑ์และความพยายามในการทำความเข้าใจกับปรากฏการณ์ในปัจจุบัน หากแต่ขอใช้พื้นที่ในส่วนสุดท้ายของบทความนี้ในการตั้งคำถามกลับไปยังแนวคิดและการทำงานพิพิธภัณฑฑ์ชุมชนที่ได้ยกตัวอย่างมา

ความเป็นชุมชนในบริบทพิพิธภัณฑฑ์ชุมชนอยู่ตรงไหน

เมื่อเริ่มต้นการทำงานพิพิธภัณฑฑ์ที่จะต้องมาสัมพันธ์กับชุมชน ผมพบว่าไม่ง่ายเลยที่จะกำหนดนิยามว่าอะไรคือชุมชนและความเป็นชุมชนในบริบทงานพิพิธภัณฑฑ์ เพราะความเป็นชุมชนของพิพิธภัณฑฑ์ท้องถิ่น/ชุมชน/พื้นบ้านแปรเปลี่ยนไปตามการก่อตั้งของพิพิธภัณฑฑ์นั้นๆ ความเป็นชุมชนของพิพิธภัณฑฑ์อาจสัมพันธ์กับพื้นที่โดยตรงดังตัวอย่างของพิพิธภัณฑฑ์เขตหก เมืองเคปทาวน์ในแอฟริกาใต้ และพิพิธภัณฑฑ์วัดไหล่หินหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ในขณะที่ความเป็นชุมชนของพิพิธภัณฑฑ์ที่สัมพันธ์ไปกับความสนใจและผลประโยชน์ร่วมของกลุ่มสังคมหนึ่ง อาจอธิบายด้วยกรณีของพิพิธภัณฑฑ์คนจีนในอเมริกา เมืองนิวยอร์กในสหรัฐอเมริกา และศูนย์ภูมิปัญญาไต้หวัน พิพิธภัณฑฑ์ปากมูน จังหวัดอุบลราชธานี

อย่างไรก็ตาม การนิยามชุมชนพิพิธภัณฑฑ์ด้วยเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์หรือความรู้สึกของสมาชิกภาพแต่เพียงอย่างเดียวอย่างใดอย่างหนึ่ง คงไม่มีเกณฑ์ตายตัว เช่น "คนไหล่หิน" อาจเกินความมากกว่าคนที่เกิดและดำรงชีวิตอยู่ในบ้านไหล่หิน คนไหล่หินอาจหมายรวมถึงผู้คนที่ศรัทธาบูชาฯ ทั้งๆ ที่ไม่ใช่ลูกหลานของคนในชุมชนได้หรือไม่ หรือในกรณีพิพิธภัณฑฑ์ปากมูน ศูนย์ภูมิปัญญาไต้หวัน ชุมชนจะมีความหมายมากกว่าชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากสภาพแวดล้อมเปลี่ยนไปจากการสร้างเขื่อนปากมูนได้หรือไม่ ชุมชนเกินความได้ถึงคนที่เห็นปัญหาของสิ่งแวดล้อม และยื่นมือเข้ามาในการรณรงค์ต่างๆ หรือการทําวัจัยเก็บตัวอย่างปลาในลุ่มน้ำมูนจนกลายเป็นวัตถุพิพิธภัณฑฑ์ เมื่อเป็นดังนี้ พิพิธภัณฑฑ์ชุมชนควรรวบรวมความเป็นชุมชนในแง่มุมนี้ด้วยหรือไม่

ความมีชีวิตของพิพิธภัณฑ์คืออะไร

ผมมักสงสัยอยู่เสมอว่า “พิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต” เป็นอย่างไร งานวิชาการและงานวิจัยเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์และพิพิธภัณฑ์ชุมชนจำนวนไม่น้อยพยายามบอกว่า พิพิธภัณฑ์ทั้งหลายจะมีชีวิตได้ด้วยการส่งเสริมความรู้ด้วยการทำวิจัย การพยายามนำเสนอกิจกรรมที่หลากหลายแบบหลายเนื้อหาหมุนเวียนทั้งในและนอกพิพิธภัณฑ์ รวมถึงกระทั่งการสร้างให้ชุมชนเป็นเจ้าของพิพิธภัณฑ์ การสร้างความเป็นเจ้าของพิพิธภัณฑ์นี้สามารถดำเนินการได้ด้วยการทำให้พิพิธภัณฑ์เป็นสื่อกลาง นั่นหมายถึงการทำหน้าที่รวบรวมและจัดแสดงเรื่องราวของชุมชนจากมุมมองที่แตกต่างไปตามชุดประสบการณ์ของสมาชิกในชุมชน

แต่เมื่อตนเองจะต้องแปรสภาพเป็นผู้กระทำการมากกว่าเป็นเพียง “ผู้ศึกษา” ปรากฏการณ์ ผมกลับพบว่าอุดมการณ์และชีวิตประจำวันไม่ใช่ภาพที่สวมทับกันพอดีเสมอไป ปรีตดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล ได้วิเคราะห์แนวคิดและการทำงานที่เธอได้เผชิญในการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นตลอดระยะเวลาสี่ปีไว้ในรายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เธอมองว่าพิพิธภัณฑ์เป็นเช่น “สนามทางสัญลักษณ์” ที่ปรากฏในสามรูปแบบ

069

“สนามความรู้ความเข้าใจ การสร้าง จัดทำและดำเนินการสิ่งที่เรียกว่า ‘พิพิธภัณฑ์’ ได้นั้น ชุมชนจะต้องมีความรู้ความเข้าใจบางประการว่า พิพิธภัณฑ์จะมีลักษณะอย่างไร การจะดูแลนั้นจะต้องมีความรู้อะไรบ้าง นอกจากนั้นแล้ว หากพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เป็นที่คาดหวังว่าจะเป็นแหล่งที่เก็บสะสมความรู้ของท้องถิ่น ความรู้ท้องถิ่นหมายความว่าอย่างไรจากมุมมองของชุมชนและผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์

สนามความสัมพันธ์ทางสังคม เป็นกรอบที่ทำให้เห็นว่าพิพิธภัณฑ์มิได้มีเพียงวัตถุและสถานที่เท่านั้น แต่มีกลุ่มจัดการอะไรบางอย่างกับวัตถุเหล่านั้น

การจัดการต่างๆ ทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องต้องสร้างความสัมพันธ์ และเรียนรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่คนมีต่อกันในชุมชน

สนามของจินตนาการและความฝัน เป็นกรอบที่ทำให้เห็นอุดมคติ ความหวัง ความต้องการของกลุ่มคนต่างๆ"²³

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในฐานะสนามของจินตนาการและความฝันมีความสำคัญอย่างยิ่งในการกำหนดให้พิพิธภัณฑ์นั้นๆ มีสภาพอย่างไร ผมเองเมื่อได้ทบทวนการมองหาอุดมการณ์และวิธีการทำงานของพิพิธภัณฑ์ชุมชนจากการอ่านงานวิชาการพิพิธภัณฑ์ ผมกลับมองเห็นว่าผู้เขียน "เลือก" ที่จะพูดถึงการทำงานของตนเองด้วยกิจกรรมบางอย่างหรือขั้นตอนการทำงานบางช่วง ผมไม่มีโอกาสได้รู้ว่าชีวิตประจำของพิพิธภัณฑ์แห่งนั้นๆ มีกิจกรรมอย่างที่กล่าวไว้ต่อเนื่องเพียงใด

การบอกเล่าอุดมการณ์และวิธีการทำงานของพิพิธภัณฑ์ชุมชนในงานวิชาการอาจไม่ต่างจากเวลาที่ผมจะต้องบอกเล่าให้ชาวพิพิธภัณฑ์ได้เห็นกระบวนการทำงานของโครงการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เพราะเมื่อใดก็ตามที่เราชี้ให้เห็นการทำงานขององค์กรใดๆ เพื่อคนทำพิพิธภัณฑ์ได้ขยายมุมมองหรือเล็งเห็นลูทางอื่นๆ ในการทำงานพิพิธภัณฑ์ เราคงไม่เลือกเล่าถึงกระบวนการทำงานที่ซ้ำๆ ที่จะต้องอาศัยเวลาและความอดทน เช่น การทำทะเบียนวัตถุ ผมเลือกที่จะกล่าวถึงกิจกรรมการเรียนรู้เรื่องเล่าผ่านวัตถุ กิจกรรมที่สร้างพื้นที่การสนทนาระหว่างผู้ใหญ่กับเด็ก โดยให้เด็กเป็นคนทำกิจกรรมที่ใช้ทักษะของคนหนุ่มสาว ทั้งการวัดขนาด การทำความสะอาดวัตถุ และให้ผู้ใหญ่เป็นผู้บอกเล่าเรื่องราวทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับวัตถุนั้น นี่เองคือแนวคิดและวิธีการพื้นฐานของการทำงานหนึ่งที่ดึงให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานพิพิธภัณฑ์ แต่ยังมีสิ่งที่ผมเลือก "ไม่กล่าว" ในการถ่ายทอดประสบการณ์เช่นนั้น คือ กิจกรรมสร้างบทสนทนาระหว่างเด็กกับผู้ใหญ่ไม่ได้เกิดขึ้นโดยตลอดการทำงาน เพราะใน

²³ ไปรอดู บริตตา เกลิมเผ่า กอนันตฤต เรื่อง "สนามจินตนาการ" ใน ของ คน ชุมชน และชีวิตในพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น สรุปโครงการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ระยะที่ 2 ปีที่ 2, เพ็ชร์อ้าง, หน้า 35.

ท้ายที่สุด การทำทะเบียนวัตถุกลับตกเป็นหน้าที่ของนักวิจัยในภาคสนามและผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์เพียงบางคนเท่านั้นที่จะเข้ามาปฏิบัติกรอย่างต่อเนื่อง (เท่าที่โอกาสจะอำนวย)

ฉะนั้นแล้ว อะไรคือกระบวนการพิพิธภัณฑ์ ? ในตอนนี้ ผมมองเห็นกระบวนการพิพิธภัณฑ์เป็น “จังหวัด” แต่ละจังหวัดล้วนมีความสำคัญแตกต่างกันไป

(1) จังหวัดของการก่อตั้ง - กระบวนการในจังหวัดนี้เป็นช่วงเวลาที่เราพบเห็นคนเข้ามาเกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑ์อย่างอุ้นหนาฝาคั่งที่สุด เพราะเป็นสัญลักษณ์ของการก่อกำเนิด ไม่ต่างอะไรกับชีวิตคนที่ออกมาลิ้มรสชาติโลกเป็นครั้งแรก ความคิดคึกของพิพิธภัณฑ์ในช่วงนี้ทำให้เราเห็นความเคลื่อนไหวของพิพิธภัณฑ์ ผู้คนมาหน้าหลายตา มีความตั้งใจอย่างแรงกล้าที่จะให้การสนับสนุนพิพิธภัณฑ์ อาจเป็นแรงงานในก่อสร้างหรือการหยิบจับให้หนังพรรคการเมืองสำเร็จลุล่วง

(2) จังหวัดของกิจกรรม เมื่อพิพิธภัณฑ์เปิดดำเนินการไประยะหนึ่ง ผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์บางคนอาจจะต้องการสร้างสีสันให้กับพิพิธภัณฑ์ เวลาเช่นนี้จะมีคนที่เข้ามาดำเนินกิจการบางอย่างร่วมกัน ดังเช่นการจัดนิทรรศการชั่วคราวจากภาพถ่าย “เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก” ที่พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดท่าพูด จ.นครปฐม หรือ “เรื่องเล่าจากหนังสือเดินทาง” ที่วัดไหล่หิน จ.ลำปาง²⁴ ความคิดคึกของพิพิธภัณฑ์มีตลอดช่วงของงานเทศกาลหรือการเฉลิมฉลอง แต่จังหวัดของพิพิธภัณฑ์ไม่ได้เดินเร็วไปตลอด

(3) จังหวัดของชีวิตประจำวัน เปรียบเสมือน “ความเป็นปกติ” ของพิพิธภัณฑ์ อันหมายถึงช่วงเวลาของการเปิดปิดประตูต้อนรับผู้คน ในความเป็นปกตินั้น อาจหมายถึงความเบื่อหน่ายของคนี่ดูแลพิพิธภัณฑ์ ความวุ่นวายในภารกิจอื่นในชีวิตของผู้ดูแล หรืออาจหมายถึงเวลาที่พิพิธภัณฑ์ปิดตายเช่นการ “ลั่นदान” ประตูพิพิธภัณฑ์ตั้งมั่นอยู่ในที่ปลอดภัยและสิ่งของได้รับการรักษาไว้ในหลังประตูปานนั้น

การวิเคราะห์ในเรื่องจังหวัดพิพิธภัณฑ์ทำให้ผมมองเห็น “ความไม่ประสา”

²⁴ นวลพรรณ บุญธรรม และจุฑามาศ ลิ้มรัตนพันธุ์ “ภาพถ่าย : จดหมายเหตุชาวบ้าน”, *จดหมายเหตุสยามคม จดหมายเหตุไทย ฉบับที่ 4* (ตุลาคม 2550 – กันยายน 2551), หน้า 24 - 42.

ของผมอยู่ไม่น้อย เพราะจากเมื่อต้องเข้ามารับหน้าที่คอยประสานงานกิจกรรมพัฒนา และมองหาข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดและการทำงานของพิพิธภัณฑ์ชุมชน ผมกลับคิดภาพ บรรเจิดของพิพิธภัณฑ์ที่ควรจะเป็น นั้นหมายถึง การดูแลวัตถุสิ่งของ ความเคลื่อนไหว ในการสืบค้นเรื่องราว และการเผยแพร่เรื่องราวเหล่านั้นให้สาธารณชนได้รับรู้ หรือ อย่างที่ ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล เรียกภาพพิพิธภัณฑ์เช่นนี้ว่า "สนามของ จินตนาการและความฝัน"

แม้ปริตตาจะพยายามเผยให้เห็นว่า สนามพิพิธภัณฑ์ที่มีจินตนาการหลายชุด เข้ามาเกี่ยวกัน เพราะมีทั้งเจ้าของวัฒนธรรมและนักวิชาการจากภายนอก รวมถึงเพื่อน พิพิธภัณฑ์เข้ามาปฏิสังสรรค์กับพิพิธภัณฑ์ แต่โดยส่วนตัวแล้ว ผมคงยึดมั่นว่า พิพิธภัณฑ์จะมีชีวิตยืนยาวต่อไปได้ พิพิธภัณฑ์ควรมีการสร้างความรู้และกิจกรรม ทำไมผมถึงยึดมั่นในภาพของพิพิธภัณฑ์เช่นนี้ นั้นเป็นเพราะเมื่อใดก็ตามที่ผมไปแวะ เยี่ยมพิพิธภัณฑ์สักแห่ง ผมก็จะได้พบสิ่งของมากมาย แต่หากผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์ไม่ได้ ศึกษาตีความ และบอกเล่าเรื่องราวจากวัตถุนั้น คนที่มาเยี่ยมพิพิธภัณฑ์ในเวลาที่ย่ำก่ำ ก็คงได้เพียงภาพความประทับใจในอดีตหรือความรู้สึกบางอย่าง แต่ไม่ได้รับรู้ ว่า ทำไมสิ่งของเหล่านั้นสำคัญจนกระทั่งต้องมาเก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์ อยากรู้ก็ตาม มุมมอง ที่ผมจะต้องปรับในการทำความเข้าใจกับพิพิธภัณฑ์ของชาวบ้านก็คือ ชีวิตของพิพิธภัณฑ์ ท้องถิ่น/ชุมชนมีจังหวะของตนเอง และไม่ได้คักคอกอยู่ตลอดเวลาเหมือนดังเช่นภาพของ พิพิธภัณฑ์เชิงสถาบันขนาดใหญ่

เขาเล่าอะไรกันในพิพิธภัณฑ์

คราวนี้ลองหันมาพิจารณาการสร้างความหมายในพิพิธภัณฑ์ เราอาจต้องยอมรับในเบื้องต้นก่อนว่า พิพิธภัณฑ์คือภาพตัวแทน สังคมทั้งสังคมและวัฒนธรรมในทุก แ่งมุมไม่สามารถเข้ามาอยู่ได้ในสถาบันทางวัฒนธรรมที่เรียกว่าพิพิธภัณฑ์นี้ได้ ฉะนั้น เรื่องราวที่เข้ามาอยู่ในพิพิธภัณฑ์จึงเป็นเรื่องที่ถูกคัดและเลือก หรือเรียกได้ว่าเป็น selective history เมื่อเป็นเช่นนั้น ขณะที่พิพิธภัณฑ์ชุมชนทำการศึกษาเรื่องราวของคน

กลุ่มหนึ่งในสังคม ณ ช่วงเวลาหนึ่ง พิพิธภัณฑท์ก็ได้มองข้ามเรื่องราวของคนอีกกลุ่มหนึ่งในสังคมไปด้วยเช่นกัน ฉะนั้น เมื่อกล่าวว่พิพิธภัณฑท์ชุมชนสะท้อนความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน ผู้ปฏิบัติงานในพิพิธภัณฑท์จึงระลึกด้วยว่า ภาพตัวแทนที่สร้างขึ้นเป็นเพียงด้านใดด้านหนึ่งของสังคมเท่านั้น

เมื่อเวลาผ่านไป พิพิธภัณฑท์อาจเปลี่ยนแปลงเนื้อหาการจัดแสดง เรื่องราวของผู้คนที่เคยได้รับการเล่าขานกลับถูกปรับและเปลี่ยนออกไป ความเปลี่ยนแปลงเช่นนี้จะทำให้เจ้าของเรื่องเดิมรู้สึกว่ตนเองถูกอัปเป็ให้ออกไปจากความทรงจำของกลุ่มหรือไม่ ลองพิจารณาถึงการสร้างเนื้อหาและภาพตัวแทนของพิพิธภัณฑท์ท้องถิ่นแห่งหนึ่งในประสบการณ์ของผม ศูนย์วัฒนธรรมชาวเล บ้านทุ่งหว้า ตำบลคึกคัก อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา บอกเล่าถึงที่มาของชาวเลที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ในสถานที่ที่เป็นหมู่บ้านในปัจจุบัน ผู้ที่สร้างชุดนิทรรศการอาศัยข้อมูลทั้งจากการศึกษาของนักวิชาการและตำนานความเชื่อต่างๆ ของชาวเล

ประเด็นปัญหาอยู่ที่ว่ การเล่าเรื่องการเดินทางของชาวเลว่มาจากทางใต้ของจีน กลับไม่ได้รับการยอมรับจากคนบางส่วนในชุมชน แต่ผู้สร้างชุดนิทรรศการที่มาจากภายนอกก็ยังยืนยันไม่เปลี่ยนแปลงเนื้อหาดังกล่าว เนื่องจากเห็นว่าเนื้อหาดังกล่าวมาจากการศึกษาข้อมูลทางวิชาการอย่างรอบด้านแล้ว ผมยกตัวอย่างนี้ขึ้นมาเพื่อแสดงให้เห็นว่ การพยายามสร้างให้พิพิธภัณฑท์เป็นสถานที่จารึกความหลากหลายของเรื่องราวชุมชนหนึ่งนั้น ไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะผู้พัฒนาชุดนิทรรศการไม่ได้มองว่พิพิธภัณฑท์ท้องถิ่น/ชุมชนเป็น “พื้นที่กลางทางวัฒนธรรม” ที่เปิดโอกาสให้ผู้คนเข้ามาตีความและบอกเล่าความเป็นตัวตนที่แตกต่างในชุมชน ในสายตาของเขาพิพิธภัณฑท์ดำรงสถานะเป็น “องค์กรวิชาการ” ที่มุ่งสร้างความน่าเชื่อถือแต่เพียงอย่างเดียว

พิพิธภัณฑท์ทำให้เกิดการเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรมได้จริงหรือ

พิพิธภัณฑท์ท้องถิ่น/ชุมชนใดที่สามารถสร้างระบบสัญลักษณ์ยืดโยงสมาชิกของชุมชนได้ ชุมชนนั้นก็จะสามารถสะสมทุนทางสังคม ให้สังคมรู้จักเลือกและคัดสรรใน

สถานการณ์ต่างๆ ที่เผชิญอยู่ในปัจจุบัน แต่ขณะเดียวกันหากพิพิธภัณฑที่ได้ผูกโยงสมาชิกของกลุ่มไว้กับอัตลักษณ์ได้อัตลักษณ์หนึ่งเป็นสำคัญ ความคิดดังนั้นอาจจะนำไปสู่การแบ่งแยกหรือต่อต้านกลุ่มคนที่มีใช้สมาชิกของกลุ่มได้หรือไม่

ผมคิดว่าการเรียนรู้ทางสังคมและวัฒนธรรมไม่ว่าจะผ่านสื่อใดๆ ก็ตาม ควรเป็นการเรียนรู้ทั้งในวงสมาชิกของกลุ่มสังคมนั้น พร้อมๆ กับความเอาใจใส่สภาพภายนอก หรืออย่างที่เราเรียกกันว่าความหลากหลายทางวัฒนธรรม การเรียนรู้วัฒนธรรมจึงควรนำไปสู่การเรียนรู้ระหว่างชุมชนและข้ามชุมชนด้วย อุทาหรณ์ของการให้ความสนใจกับกลุ่มคนใดเป็นการเฉพาะ จนมองว่าตนเองอยู่สูงกว่าหรือเจริญกว่าชุมชนอื่นๆ มีให้เห็นอยู่ไม่น้อย ดังเช่นความคิดแนวเชื้อชาตินิยมในกลุ่มนาซี

อีกประเด็นหนึ่งที่ผมจะกล่าวปิดท้ายการวิเคราะห์บทสนทนาระหว่างพิพิธภัณฑกับชุมชนก็คือ ผมพบว่าพิพิธภัณฑที่ท้องถิ่น ชุมชน และพื้นที่บ้านหลายแห่งมองวัฒนธรรมในลักษณะของการวนหาความรุ่งเรืองในอดีต หรือชื่นชมกับชีวิตอันน่าอภิมรณที่ล่วงเลยผ่านไปและหาไม่ได้อีกแล้ว พิพิธภัณฑที่ไม่ได้มองความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

จะเป็นด้วยเหตุนี้หรือไม่ ผู้คนจำนวนหนึ่งโดยเฉพาะเด็กหนุ่มสาวจึงหันหลังให้กับสถาบันทางวัฒนธรรมนี้ เพราะไม่สามารถเชื่อมโยงชีวิตของตนเองเข้ากับชุดประสบการณ์ดังกล่าว เช่นนี้แล้วพิพิธภัณฑที่ท้องถิ่น ชุมชน และพื้นที่บ้าน จะวางท่าทีของตนเองอย่างไร หากต้องการให้พิพิธภัณฑทำหน้าที่เป็น "แหล่งเรียนรู้" อย่างที่ท้องสวดกันทุกเมื่อเชื่อวัน

ผมไม่สามารถจะสรุปนิยามหรือหาคำตอบที่เบ็ดเสร็จได้ แต่ผมมองว่าพิพิธภัณฑชุมชนอาจเป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้พิพิธภัณฑที่ไม่โดดเดี่ยวจากสังคมที่แวดล้อมอยู่ พิพิธภัณฑจะมีวัตถุประสงค์ของหรือไม่ อาจไม่ใช่สาระสำคัญ พิพิธภัณฑจะมีการศึกษาและเพิ่มพูนความรู้เป็นประจำหรือไม่ คงเป็นเรื่องที่ต้องเฝ้าสังเกตการณ์ต่อไป แต่ใครบ้างที่จะเข้ามาปฏิสังสรรค์กับพิพิธภัณฑ เข้ามาแสดงความเห็น เข้ามาร่วมบันทึกบอกเล่าเรื่องราวของชุมชนจากมุมมองของตนเอง บางทีผู้คนที่เข้าไปมีบทบาทเช่นนี้คงบอกได้บ้างว่า พิพิธภัณฑชุมชนควรมีหน้าตาเป็นเช่นไร

บรรณานุกรม

- ชีวสิทธิ์ บุญยเกียรติ. "จดหมายเหตุเสียง เพื่อคลั่งเสียงของความทรงจำ", *จุดสารหอคจดหมายเหตุการณ์ศาสตร์* ฉบับที่ 11 (มิถุนายน 2550 – 2551), หน้า 74 – 87.
- ชีวสิทธิ์ บุญยเกียรติ. "ประสบการณ์พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ 1", *ก้าวไปด้วยกัน* จุดสารเพื่อชุมชนพิพิธภัณฑสถาน ปีที่ 1 ฉบับที่ 3, หน้า 41 – 44.
- ชีวสิทธิ์ บุญยเกียรติ. "ประสบการณ์พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ", *ก้าวไปด้วยกัน* จุดสารเพื่อชุมชนพิพิธภัณฑสถาน ปีที่ 1 ฉบับที่ 4, หน้า 34 – 38.
- ธเนศวรศยานนาวา (บรรณาธิการ). *จักรวาลวิทยา : บทความเพื่อเป็นเกียรติแก่นิธิ เอียวศรีวงศ์*. กรุงเทพฯ : มติชน, 2549.
- นวลพรรณ บุญธรรม และจุฑามาศ ลิ้มรัตนพันธ์. "ภาพถ่าย : จดหมายเหตุชาวบ้าน", *จดหมายเหตุสมาคมจดหมายเหตุไทย ฉบับที่ 4* (ตุลาคม 2550 – กันยายน 2551), หน้า 24 – 42.
- ปราโมทย์ ภัคดีณรงค์. "การเมืองของสุนทรียภาพ ผ้าจีนตีนจกแม่แจ่ม", *เพลงดนตรี ภูมิปัญญาทางการละเล่นและการช่าง*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2548, หน้า 165-222.
- ปรีดา เจริญเผ่า กอนันตกุล และคณะ. *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น ระยะที่ 2 ปีที่ 2 (ศึกษากรณีพิพิธภัณฑสถานวัดท่าพูดและพิพิธภัณฑสถานวัดไหล่หินหลวง)*. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), เมษายน 2551.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). *สังคมและวัฒนธรรมชุมชนคนยี่สาร*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2545.
- เอกสารรายละเอียดข้อกำหนด (TOR) การจ้างเหมาจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น กรุงเทพมหานคร กลุ่มที่ 1 (ระยะเวลาการดำเนินงาน เมษายน 2547 – ธันวาคม 2547), กรุงเทพมหานคร, ม.ป.ป.

American Association of Museum. "Museums in the Life of a City" *Strategies for community partnerships*. Washington D.C.: American Association of Museum, 1995.

Debary, Octave. *La fin du Creusot ou l'art d'accomoder les restes*. Paris : Ed. du CTHS, 2002.

Fédération des Ecomusées et des Musées de société. « Définition ». Dérivé de http://www.fems.asso.fr/pages/fr/f_eacute_d_eacute_ration_des_ecomus_eacute_es_et_des_mus_eacute_es_de_soci_eacute_t_eacute_-99.html. Consulté le 9 avril 2008.

Gurian, Elaine Heumann. *Civilizing the Museum*, the Collected writings of Elaine Heumann Gurian. London; New York: Routledge, 2006.

Hauenchild, Andrea. "En ruine . . . et fière de l'être", *la Lettre de l'OCIM*, No. 73, 2001.

Keene, Suzanne. *Fragment of the World, uses of Museum Collections*. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann, 2005.

Kockel, Ullrich and Máiréad Noic Craith (eds.). *Cultural Heritages as Reflexive Traditions*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.

Lagirade, François and Paritta Chalernpow Koanatakool (ed.). *Buddhist Legacies in Mainland Southeast Asia: Mentalities, Interpretations and Practices*. Paris and Bangkok: Ecole française d'Extrême-Orient and Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre, 2006.

MacDonald, Sharon (ed.). *A Companion to Museum Studies*. London: Blackwell Publishing, 2006.

Miller, Daniel. "Artefacts and the Meaning of things", *Museums in the material world*. Simon Knell (ed.). London; New York: Routledge, 2007.

- Nayar, Pramod K. *Reading Culture, Theory, Praxis, Politics*. New Delhi; Thousand Oaks; London: SAGE Publications, 2006
- Rassol, Ciraj. "Making the District Six Museum in Cape Town," *Museum International*, No. 229-230 (vol. 58. No. 1-2, 2006), pp. 9 – 18.
- Simpson, Moira. "Cultural Reflections", *Grasping the World: the idea of the Museum*. Danold Preziosi and Claire Farago (eds.). Hants; Burlington: Ashgate Publishing Company, 2003, pp.628-636.
- Yelles-Chaouche, Hédia. "L'Autre dans la vitrine", *La lettre de l'OCIM n°103*, septembre 2006, p. 18 – 24.